

Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin Ulus Kimliğinin İnşasındaki Yeri ve Müze Müdürü Dr. Hâmit Zübeyr (Koşay) (1897-1984)

The Role of the Ethnography Museum of Ankara in the Construction of National Identity and the Museum's Director Dr. Hâmit Zübeyr (Koşay) (1897-1984)

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de devlet eliyle açılan ilk müze olan Ankara Etnoğrafya Müzesi, çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Burası Anadolu'nun Türk-İslam dönemine ait kültür ve sanat eserlerinin sergilenmesi amacı ile kurulmuştur. Ulusçuluğa yönelik reformlarla yakından ilişkilidir. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'ye ilk resmi ziyareti yapan Afganistan'ın devlet başkanı, Amanullah Han'ı bu müzede ağırlamıştır (1928). Binanın projesi, Birinci Ulusal Mimari Akımı'nın temsilcilerinden biri olan Arif Hikmet'e (Koyunoğlu) (1893-1982) aittir. 1938'de Atatürk'ün vefatından sonra, naaşının muhafaza edildiği mekân olması, buraya ayrı bir anlam yüklemiştir.

II. Meşrutiyet (1908) sonrasında ulusçuluk akımının güçlenmesi, etnoğrafya, etnoloji ve antropoloji gibi sosyal bilimlerin önemini arttırmıştı. Bu süreçte, etnoğrafya ile ilgili makaleler dergilerde yayımlandı ve Mekteb-i Mülkiye'de bir ders olarak okutulmaya başlandı. Cumhuriyet Türkiye'sinin kültür politikası belirlenirken, bunu yönlendirecek kültürel kurumlar da açıldı. Bunlardan biri olan Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin kurulmasında, sosyolog ve siyasetçi Ziya Gökalp (1876-1924) ile İstanbul Darülfünunu'nda, etnoğrafya ve Macarca dersleri veren Macar Türkolog, Gyula Mészáros'un da payı vardı.

Müzenin ilk müdürü, aslen Rusya Türklerinden olan bilim insanı, Dr. Hâmit Zübeyr (Koşay) (1897, Ufa-1984, Ankara) idi. Türkiye'deki eğitiminden sonra, Macaristan'da Türkoloji ve dil bilim alanında doktora yapmıştı. Ulus kimliğinin oluşturulma sürecinde, müzecilik, kütüphanecilik, arkeoloji, filoloji, etnoğrafya ve folklor sahalarındaki bilimsel çalışmaları ile tanındı. Mustafa Kemal Atatürk'ün değer verdiği bilgilerden biriydi ve bazı kültürel inkılapların hayata geçirilmesinde etkisi oldu.

Bu makalenin amacı, Türk ulusal kimliğinin kuruluşunda Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin önemini ortaya koymak ve Dr. Hâmit Zübeyr'in oynamış olduğu rolü analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Ankara Etnoğrafya Müzesi, Mustafa Kemal Atatürk, Hâmit Zübeyr (Koşay), Mimar, Ulusçuluk

ABSTRACT

This study examines various aspects of the Ankara Ethnographic Museum, the first museum opened by the state in Türkiye. It was established with the aim of exhibiting works of culture and art belonging to the Turkish-Islamic period of Anatolia. It was closely associated with reforms towards nationalism. It was in this museum that President Gazi Mustafa Kemal Atatürk, hosted Afghanistan's President Amanullah Khan on his first official visit to Türkiye (1928). The building was designed by Arif Hikmet (Koyunoğlu) (1893-1982), one of the representatives of the First National Architectural Movement. After the death of Atatürk in 1938, it was the space where his body was temporarily retained, bestowing it a special meaning.

The strengthening of the nationalist movement after the Second Constitutional Monarchy (1908) increased the importance of social sciences such as ethnography, ethnology and anthropology. In this process, articles on ethnography were published in scientific journals and started to be taught as a course at *Mekteb-i Mülkiye* (School of Political Sciences). The cultural policy of the Turkish Republic was determined and cultural institutions were opened to guide this policy. The sociologist and politician Ziya Gökalp (1876-1924) and the Hungarian Turkologist Gyula Mészáros, who taught ethnography and Hungarian at the *Istanbul Darülfünunu* (Istanbul University), had a hand in the establishment of the Ankara Ethnographic Museum.

The first director of the museum was Dr. Hâmit Zübeyr (Koşay) (1897, Ufa-1984, Ankara), a scientist originally from Russian Turks. After his education in Türkiye, he had earned a doctorate in Turkology and linguistics in Hungary. He was known for his scientific studies in the fields of museology, librarianship, archaeology, philology, ethnography and folklore in the process of creating a national identity. He was one of the scholars Mustafa Kemal valued and had an impact on the implementation of certain cultural reforms.

The aim of this article is to highlight the importance of Ankara Ethnographic Museum in the establishment of Turkish national identity and to analyze the role played by Dr. Hâmit Zübeyr in this process.

Keywords: The Ethnography Museum of Ankara, Mustafa Kemal Atatürk, Hâmit Zübeyr (Koşay), Architect, Nationalism

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezi, 1453 yılındaki fetihten sonra İstanbul olmuştu. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) yenilgisinden sonra liman şehri İzmir'in işgâli başlamış (15 Mayıs 1919), Samsun'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, bu yılın sonunda Ankara'ya yerleşmişti (27 Aralık). Tahıl, üzüm, tiftik ve sof üretimiyle bilinen bu küçük ticaret kentinin nüfusu da fazla değildi. 1920 yılının 23 Nisan'ında açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), şehri fiili başkente dönüştürdü. Ankara, Cumhuriyet'in ilânından birkaç gün önce, 13 Ekim 1923 tarihinde, TBMM'de kabul edilen tek maddelik yasa ile Türkiye'nin yeni başkenti oldu. Tüm bu değişiklikler, imparatorluktan ulus-devlete geçişi temsil ediyordu.

Arzu Kılınç¹

How to Cite This Article

Kılınç, A. (2023). "Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin Ulus Kimliğinin İnşasındaki Yeri ve Müze Müdürü Dr. Hâmit Zübeyr (Koşay) (1897-1984)", *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:8, Issue:49; pp:2634-2651. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.6920>

Arrival: 03 March 2023
Published: 31 May 2023

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü Restorasyon Programı, İstanbul, Türkiye

Anadolu'nun ortasında yer alan başkentin, imarı gerekiyordu. Şehir plancıları, kentin tasarlanması için mimar ve mühendisler davet edildi. Artan nüfusun gereksinimlerini karşılamak ve altyapı çalışmalarını sürdürmek için, Ankara Şehremaneti kuruldu (1924). İdare, eğitim, sağlık binaları ile konut yapımına başlandı. Devlet kurumlarının inşası için arazilerin kamulaştırılmasına hız verildi. XIX. yüzyılın sonunda tamamlanan İstanbul-Ankara demiryolu, şehrin gelişip genişlemesine katkı sağladı. Yeni kurulan semtler, kamu binaları, bu demiryolu hattının güney kısmında yer almaya başladı. Meydanlar açıldı. Büyükelçiliklerin Ankara'ya taşınması için arsa tahsis edildi.

Başlangıçta şehrin çehresini değiştiren mimarlar, Birinci Ulusal Mimari Akımı'nın temsilcileri oldu. Bu akım, II. Meşrutiyet'ten sonra artan ulusçuluğun etkisiyle ortaya çıkmıştı. Mimarlığın ulusal bilinci güçlendirici niteliğine inanıldığı için, savaş yılları süresince binaları şekillendirmişti. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan tek üslup olmuştu (Aslanoğlu, 2002: 254). Vedat (Tek) (1873-1942), Kemaleddin Bey (1870-1927), Guilio Mongeri (1873, İstanbul-1953, Venedik) ve Arif Hikmet gibi ünlü mimarlar, başkente birçok önemli eser kazandırdılar. Vedat Bey'in tasarladığı ve yapımını Kemaleddin Bey'in üstlendiği Ankara Palas, bunlardan biridir. Ankara'nın modern yapılarının diğer şehirlere de örnek olması amaçlandı.

Ulus-devletin örgütlenme aşamasında, ulusal değerler öne çıkarıldı, bunların öğrenilip tanıtılması süreci başladı. Yönetim, hukuk, eğitim ve kültür alanlarında inkılaplar gerçekleşti. Yeni bir toplum kimliğinin inşası için özellikle Ankara'da birçok müze açıldı. Bunların en başta geleni, devlet eliyle kurulan Ankara Etnoğrafya Müzesi'dir. Bu müzede Anadolu'nun İslami döneminden sonraki kültür varlıkları sergilenir.

Müze binası, Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın önemli yerli mimarlarının başında gelen, Arif Hikmet Bey'in eseridir. Binanın tasarımı, dönemin özelliklerini taşımakla beraber, şehirdeki diğer kamu yapılarından farklıdır (Çubukçu, 2021:366). Ankara Türk Ocağı Merkez Binası da aynı mimar tarafından projelendirilmiştir. Arif Hikmet zaten, Türk Ocağı yönetimi için yabancı bir mimar da değildi. Türk Ocağı'nın yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde yazılar yazmış, Ocak'ın ideolojisini benimsemiş ve yaymaya çalışmıştır (Güner, 2018: 108-109).

Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı, 1911-1912 yıllarında kurulmuş, iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden aldığı destekle ulusçuluk ideolojisinin yayılmasını sağlamıştı. Türkçülüğün entelektüel ortama taşınmasında bu cemiyetlerin rolü olmuştu. Türkçülerin yayın organı olan Türk Yurdu adındaki geniş kapsamlı dergi, Ziya Gökalp, tarihçi ve siyasetçi Mehmet Fuat (Köprülü) (1890-1966) ile Rusya Türklerinden Yusuf Akçura (1876, Simbirsk-1935, İstanbul), Ahmet Agayev (Ağaoğlu) (1869, Şuşa-1939, İstanbul) ve Hüseyinzâde Ali (Turan) (1864, Salyan-1940, İstanbul) tarafından yayımlanmaya başlamıştı (Hanioglu, 2014: 553).

İşgal yıllarında, derginin ve Türk Ocakları'nın faaliyetleri durduysa da Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yeniden başladı. 1917'deki Bolşevik Devrimi (Ekim Devrimi) sonrasında, Rusya'dan Türkiye göç eden birçok Türk aydını da Türk Yurdu'nda yazıyordu. Derginin yazarlarından biri de Etnoğrafya Müzesi'nin müdürü, Hâmit Zübeyr idi. Onun diğerlerinden farkı, çocuk yaşta Türkiye'ye gelmiş olmasıydı. Rusya'da medresede başladığı eğitimini, Selanik ve İstanbul'da sürdürmüş, daha sonra, Macaristan'da Türkoloji ve filoloji alanlarında doktora yapmıştı.

Bu makalenin amacı, ulus-devletin örgütlenme aşamasında, kültürel kurumlardan biri olan Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin kuruluş sürecinin incelenmesidir. Araştırma iki soru üzerine temellenmiştir. İlki, Türkiye'de etnoğrafya biliminin ortaya çıkıp gelişmesinde nelerin etkili olduğudur. İkincisi ise Dr. Hâmit Zübeyr'in Türk müzeciliğine ve bazı inkılapların yerleşmesine, ne derece katkısının olduğudur. Özetle Hâmit Zübeyr, Sadi Bayram'ın ifade ettiği gibi "Ziya Gökalp'in koltuğuna oturmuş" bir fikir adamı mıdır? (Bayram, 2014: 109). Çalışmada Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinden yararlanılmış; dönemin gazeteleri, Dr. Hâmit Zübeyr'in kitap ve makaleleri ile ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

Geçmişte, Ankara Etnoğrafya Müzesi ve binası hakkında birçok kitap, makale ve ansiklopedi maddesi yayımlanmıştır. Dr. Hâmit Zübeyr (Koşay) ile ilgili olarak, Sadi Bayram 2014 yılında, İlk Türk Hâfiri Hâmit Zübeyr Koşay'ın Belgelerle Biyografisi isimli kitabı neşretti. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1986 yılında, "Phil. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hâtırasına Armağan" sayısını yayımladı. Diğer bir yayın da 1978'de, Folklor Araştırmaları Kurumu tarafından bastırılan, İki Halkbilimci Hâmit Zübeyr Koşay-M. Şakir Ülkütaşır isimli kitaptır. 2017 yılında M. N. Ceylan, "Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hayatı ve Halk Bilimi ile İlgili Çalışmaları" başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

1996 yılında M. B. Aşan, "Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hayatı ve Eserleri" adlı makaleyi kaleme almıştır. 2010 yılında ise iki makale yayımlanmıştır. Bunlar: M. Çolak, "Türkiye'de Tatar Kökenli Bir Aydın: Hâmit Zübeyr Koşay (1897-1984)" ve Ö. Özcan, "Hâmit Zübeyr Koşay" başlıklı çalışmalardır. 2021'de Gül Bezci, "Kültür Hazinemiz: Hâmit Zübeyr Koşay" adında bir makale yayımlamıştır. 2004 yılında Kazan'da F. Yu. Gaffarova tarafından neşredilmiş olan Tatar Mühacirlere isimli kitabın içinde, "Hemit Zöbeyer Koşay (1897-1984)" başlıklı bir bölüm yer almaktadır.

ANKARA ETNOĞRAFYA MÜZESİ'NİN KURULUŞU, BİNASI VE MİMARİ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra eski eserlerin ortaya konması ve korunmasına yönelik çalışmalar artmıştır. 1869'da arkeolojik eserler için ilk yasal düzenleme olan Âsâr-ı Atika Nizamnamesi hazırlandı. Aynı yıl İstanbul'da

Aya İrini deposunun düzenlenmesi ve müze haline getirilmesiyle Müze-i Hümâyün kuruldu. 1881 yılında, bu müzeye müdür olan Osman Hamdi Bey (1842-1910) müzeciliğin kurucusu sayılan kişidir. Onun Alexandre Vallaury tarafından inşa edilen müze binasına olan katkısı, önemlidir. Çinili Köşk'te toplanan eserler ve Sayda (Lübnan) kazılarında elde edilen lâhitler ile bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin temeli atıldı. Osman Hamdi Bey döneminde, eski eserlerin devlet malı olması ve yurt dışına götürülmemesi esasına dayanan, yeni Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi (Eski Eserler Tüzüğü) de çıkarıldı (1884) (Gündüz, 2007: 468). Tüzük, daha sonraki yıllarda geliştirildi ve 1906 tarihinde aynı adla yeniden yürürlüğe girdi.

1919 yılında, Maarif Nezareti'ne bağlı olarak bir Âsâr-ı Milliye Müdüriyet-i Umumisi kuruldu. Bu kurum, her türlü eski eseri (ulusal, İslami ve sanatsal) korumayı üstlendi. Âsâr-ı Atıka Encümeni, Milli Hazine-i Evkaf ve Milli Kütüphanenin yönetimi, bu müdürlüğe bağlandı.²

Savaş yıllarında, Türk Âsâr-ı Atıka Müdürlüğü olarak kurulan Hars (Kültür) Müdürlüğü, Maarif Vekâleti'ne (Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)) bağlı beş daireden biriydi. Bu daire, daha Ulusal Kurtuluş Savaşı evresinde, Türk milli tarihini ve kültürünü koruyup tanıtmaya yoluna girmişti. Daha sonra Türk arkeolojisini ve müzeciliğini öne çıkardı. Hars Müdürlüğü'nün başına, Kütahya milletvekili ve bilgin Ahmet Besim (Atalay) getirildi. 1921 yılında Hars müdürlerinden Mübarek Galip Bey, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin temellerini atıyordu. Ekim 1922'de, tüm illerin İslami veya gayri İslami kültür anıtlarının ve taşınır eski eserlerinin dökümlü verilerini istedi. Aynı yıl Antalya Müzesi'nin kuruluş çalışmaları da Süleyman Fikri Bey tarafından başlatıldı (Şenol, 2021: 204-205).

Bir etnoğrafya müzesinin gerekli olduğu, II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki döneminde ifade edilmeye başlanmıştı. 1908'de Servet-i Fünun mecmuasında, imzasız olarak yayımlanan "Etnoğrafya Müzeleri" başlıklı yazıda, dünyadaki belli başlı müzeler tanıtılıyordu (Okay, 2012, 75). Etnoğrafya, II. Meşrutiyet sonrasında, Mekteb-i Mülkiye'de bir ders olarak okutulmaya başlandı. Etnoğrafya muallimliğine Satı Bey (1880, San'a-1969, Bağdat) atanmıştı. Satı Bey, Osmanlı entelektüel dünyasına Ziya Gökalp ile birlikte damgasını vurmuş bir Mülkiye mezunuydu (Toprak, 2021: 19-20). Dersin önemi ve içeriği, o sırada çıkan Mülkiye mecmuasında "Etnoğrafya" adı altındaki yazıda ele alınmıştı. Ders notları, 1908'de taş baskı olarak çoğaltılmış ve 1911'de Etnoğrafya (İlm-i Akvam) ismiyle bir manuel olarak yayımlanmıştı. O zaman için Türkiye'de yeni olan bir ilim, bu şekilde tanıtılıyordu (Ülken, 1992: 181).

İttihat ve Terakki'nin parti programına, etnoğrafya müzesi, milli müze ve milli kütüphane gibi kavramları sokan ve bu konuları cumhuriyetin ilk yıllarında devamlı işleyen fikir adamı, Ziya Gökalp oldu. Hatta Diyarbakır'da bulunduğu yıllarda, bir etnoğrafya enstitüsü oluşturmak için, çevresindeki öğrenci ve öğretmenlerle folklor ve etnoğrafya malzemeleri derlemeye başlamıştı. Bu fikrini Fuat Köprülü'ye yazdığı bir mektubunda da dile getirmişti.³ Gökalp, daha sonra MEB Telif ve Tercüme Heyeti Başkanı olarak Ankara'ya geçti. Ayrıca Cumhuriyet döneminde bağımsız bir ekonomi politikası oluşturulması için kurulan, ekonomi heyetinin de başındaydı. 1923 yılındaki seçimlerden sonra kurulan II. Dönem TBMM'de, Diyarbakır milletvekili olarak da görev yapacaktır. 1924 Anayasası'nı hazırlayan heyet içinde yer alan Ziya Gökalp, Etnoğrafya Müzesi'nin kuruluş kararının alınmasında, etkin bir rol oynadı.⁴

Zaferin kazanılmasından sonra, Mustafa Kemal'in talimatıyla MEB tarafından bir Heyet-i İlmiye oluşturulmuştu. Gökalp, 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 arasında Ankara'da yapılan Birinci Heyet-i İlmiye toplantısına, Telif ve Tercüme Heyeti Başkanı sıfatıyla katıldı. Önceden belirlenen gündem maddeleri, ilk gün kurulan komisyonlarca ele alındı. Milli ve İlmi Teşkilat Komisyonu, "Milli Müze", "Etnoğrafya Müzesi" ve "Mektep Müzesi" gibi konuları görüştü (Tanır&Aslan, 2019: 254, 260). Çalışma programına göre açılacak ilk müzenin Ulusal Kurtuluş Savaşı ile ilgili olması düşünülmüştü. İlk kez Satı Bey tarafından dile getirilen Mektep Müzesi ise 1 Mart 1926'da MEB binasındaki iki salonda açıldı (Batır, 2018: 5, 9). Fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra inşa edilen ilk müze binası, Ankara Etnoğrafya Müzesi oldu

Ulusal bilincin ortaya çıkıp güçlendirilmesinde etnoğrafyanın önemli bir unsur olduğu, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından benimsenmiş bir düşünceydi. Müze binasına mimar ve müdür seçimindeki hassasiyet, binanın inşa sürecini bizzat takip etmesi ve gerekli maddi desteği sağlaması, bu görüşü desteklemektedir.

Hâmit Zübeyr'e göre, Türkiye'de etnoğrafya çalışmaları, "1873 Viyana Uluslararası Sergisi" ile başlamıştı. Osman Hamdi Bey'in Marie de Launay ile birlikte yayımladığı: "Les Costumes Populaires de la Turquie en 1873" adlı kitap, bu konuda önemli bir hamle idi. Söz konusu eserde, Türkiye'deki halk giysileri tanıtılıyordu (Koşay, 1974: 83-91).

Müzenin kuruluşundan sonra, Türk Yurdu dergisinde, etnoğrafya ile ilgili birçok bilimsel makale yayımlandı. Derginin 1928 Nisan ve Haziran sayılarında, Rusya Türklerinden Zâkir Kadîrî'nin (Ugan) (1878, Samara-1954, Ankara), "Etnoğrafyanın İnkişafı Tarihi" başlıklı iki yazısı bulunuyordu. Hamdullah Suphi (Tanrıöver)

² T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1230/ 46, 12. 02. 1919.

³ H. Karaduman, "Belgelerle Diyarbakır Müzesi'nin Kuruluşu", <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2918>

⁴ S. Sağlam, "Ziya Gökalp-1876-1924", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ziya-gokalp-1876-1924/>

tarafından Ankara'ya davet edilen Zâkir Kadîrî, başkentte, Telif ve Tercüme Encümenliği'nde üye olarak göreve başlamıştı (Koşay, 1954, 130).

Ankara Etnoğrafya Müzesi binasının projesi, mimar Arif Hikmet Bey tarafından hazırlandı. Onun ilk eseri, Erzurum'da askerliğini yaptığı sırada inşa ettiği, İttihat ve Terakki Partisi'ne ait kulüp binası idi. Sanayi-i Nefise Mektebi'nden hocası olan Guilio Mongeri'ye İstanbul Saint Antoine Kilisesi'nin yapımında asistanlık yapmıştı. Daha sonra ona Ankara Ziraat Bankası Merkez Binası'nın süslemelerinde yardımcı olacaktı.⁵ Arif Hikmet Bey, zamanın Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) (1885-1966) ile Türk Ocakları vasıtasıyla tanışmaktaydı. Bir gün bakanlığa çağrıldı ve kendisinden “eski Türk tarz-ı mimarisinde” bir bina yapması istendi. Yapının “maksad-ı tahsis” ise “İstanbul'un sabık hazine-i hümayunu”nun sergilenmesi idi. Bu yapıda kullanılacak olan plan, “eski medreselerin planına nazaran tanzim ve tertip olunacak” idi (Güneç, 2016: 146).

Müze binası, Hacettepe'de Ulus-Kızılay yolu üzerinde bulunan Namazgâh Tepesi'nde yer alır. Yapı, 854 m² lik bir alan üzerine kurulmuştur. Arazi, Bakanlar Kurulu kararıyla tahsis edilmiş ve müze inşa edilmesi kaydıyla, MEB'e devredilmişti. Binanın yapımına 1925 yılında başlandı. Buranın Etnoğrafya Müzesi olması fikrini, İstanbul Darülfünunu'nda görevli, Macar Türkolog Gyúla Mészáros vermişti. O, 1909-1915 yılları arasında, Macar Milli Müzesi Etnoğrafya bölümünde de çalışmış bir bilim insanı idi.

İnşaata başladığı yılın Ankara imar planı (1924-1925 Lörcher Planı) çalışmalarına bakıldığında, bu planda müzenin yeri ile ilgili bir kararın bulunmadığı anlaşılmıştır. Ankara Etnoğrafya Müzesi, daha sonra eski kent olarak adlandırılacak olan kuzey bölgesi ile modern devlet yapılarının yoğunlaşacağı güneydeki Yenişehir arasında bir noktada konumlanmıştır. 1927-1930 yılları arasında, müzenin yanına Arif Hikmet'in başka bir eseri olan Türk Ocağı Merkez Binası'nın inşa edilmesi de göz önünde tutulursa, burayı dönemin ulusçu ideolojisine uygun bir mekân olarak değerlendirmek mümkündür (Sade, 2005: 56). Bugün Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi olarak kullanılan Türk Ocağı Merkez Binası için, 1924 yılında bir proje yarışması düzenlenmişti. Yarışmaya girenler arasında, Kemalettin Bey, Vedat Bey, Muzaffer Bey, Macar Konsolosu Tahi, Guilio Mongeri ve bazı yabancı mimarlar da bulunuyordu. Jüri tarafından Mimar Arif Hikmet Bey'in projesi seçilmişti (Birkan&Pehlivanlı, 1977: 12).

Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin görsel kimliğini, klasik Osmanlı mimari öğeleri oluşturur. Yapının girişi üç tarafından basamaklarla ulaşılabilen bir portik ile vurgulanmıştır. Portik dört sütundan oluşur ve sütunların araları sivri kemerlerle geçilmiştir. Portikten içeri girildiğinde, ziyaretçileri kubbealtı holü karşılar. Ardından sırasıyla, yapıldığı zaman ortasında havuz bulunan üzeri açık avluya ve yönetim birimlerinin bulunduğu yere ulaşılır. Sergi mekânları, bu hattın iki tarafına ve simetrik olarak yerleştirilmiştir (Sade, 2005: 59). Müzenin önünde yer alan heykel ise İtalyan sanatçı Pietro Canonica'nın bir eseridir. Atlı Atatürk Anıtı olarak anılır. 1927 yılında buradaki yerini alırken ona ait diğer bir eser olan Mareşal Atatürk Anıtı, aynı yıl Sıhhiye Meydanı'na yerleştirilecekti.

Gazi Mustafa Kemal, Ankara Etnoğrafya Müzesi'ni gerek yapım aşamasında gerekse açıldıktan sonra, birçok kez ziyaret etmiştir. 15 Nisan 1928 tarihinde inşaata gelerek bilgi almış ve Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'yi ziyaretinde, müzenin açılmasını istemiştir. Nitekim müzeyi 25 Mayıs 1928'de Afgan Kralı'na açtırmıştır. Daha sonra 6 Şubat 1930'da, Ankara Etnoğrafya Müzesi'ni bir kez daha ziyaret ettiğini ve müzedeki eserler üzerinde saatlerce incelemeler yaptığını, o günün gazeteleri bizlere duyurmaktadır (Önder, 1989: 68).

Müze müdürü Hâmit Zübeyr Bey, Mustafa Kemal'in müzenin açılışından önce yaptığı ani bir ziyareti şöyle anlatır: “Hazırlıklar hızla ilerliyordu, bir pazar günü Atatürk ansızın çıkageldi. Tesadüfen ben de müze binasında çalışıyordum. Giriş karşısındaki kubbenin altında Erken Osmanlı Devleti camii mimarisinde olduğu gibi bir şadırvan koymuştuk, etrafı ise çakıl taşları ile dekore edilmişti. Gazi, bu şadırvanı görünce, bunun kaldırılarak, mermerle kaplanmasını emretti. Sanki bir içgüdü ile değiştirdiği bu mekân, 1938'den 1953 yılına kadar Ata'nın muvakkat kabri olacaktı” (Bayram, 1986: 13).

Onun 10 Kasım 1938'de vefatından sonra Ankara'ya getirilen naaşı, binadaki iç avluda muhafaza edildi. Anıtkabir için düzenlenen yarışmada, Prof. Emin Onat ve o dönemde doçent olan Orhan Arda'nın projesi kabul edildi. 1944 yılında inşaata başlandı. 1953 yılındaki açılışa ve naaşın oraya nakline kadar, Etnoğrafya Müzesi, Anıtkabir işlevi gördü. Kısaca 1938'den 1953 yılına kadar, devlet adamlarının, yabancı ülke temsilcilerinin, resmi ziyaretçilerin ve halkın ziyaret yeri oldu. Bu sürede mesai devam etse de müze ziyarete kapatıldı. Yalnız merasim günlerinde ve kabir ziyareti için açık tutuldu. Buna rağmen koleksiyonlar, özel izin ile araştırmacıların hizmetine sunuldu. Bu süreçten sonra, gerekli değişiklikler yapıldı ve müze yeniden düzenlendi. 6-14 Ekim 1956 tarihlerinde, I. Uluslararası Müzeler Haftası'nda yeniden halkın ziyaretine açıldı.⁶

⁵ N. İ. Fırat, “Ankara Etnoğrafya Müzesi”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-etnografya-muzesi/> (erişim tarihi: 01. 11. 2022).

⁶ T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, “Ankara-Etnoğrafya Müzesi”, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96354/ankara---etnografya-muzesi.html>, 25. 03. 2022.

MÜZEDE SERGİLENEN ESERLER

Bir devlet müzesi olarak tasarlanan Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin ilk müdürü, Dr. Hâmit Zübeyr oldu (1927-1931). Ardından müzenin yönetimine sırasıyla, Osman Ferit (Sağlam) ve Remzi Oğuz (Arık) getirildi (Oral, 2002: 29-30).

Başta, ulusal bir Etnoğrafya Müzesi'nin kuruluşu hedeflenmişti. Daha sonra burayı tedricen genişleterek, komşu ülke ve ilkel kavimlerin kültür eserlerini de içeren bir müze haline getirmek istendi (Koşay, 1974: 85). Bu nedenle, Türkiye'de üniversite düzeyinde etnoğrafya dersleri veren Macar bilim insanı Gyúla Mészáros, müzeye müşavir uzmanı olarak atandı.⁷ Mészáros, 1926 yılındaki I. Bakü Türkoloji Kongresi'nde, Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin kuruluşunu açıkladı. Müzenin Anadolu Türklerinin kaybolmakta olan maddi ve manevi kültürel abidelerini, ilk kez ilmi yöntemlerle koruyup ve araştıracağını söyledi. Vilâyetlerde yapılacak inceleme ile maddi kültür ürünleri toplanıp, Anadolu'nun etnografik yapısı ve etnolojisi hakkında bir sonuca varılacaktı (Namal, 2015: 626).

1924 yılında İstanbul'da Celal Esad (Arseven) ve 1925 yılında, Âsâr-ı Atîka Müzeleri Müdürü Halil Ethem (Eldem) (1861-1938) başkanlığında, eser toplamak ve satın almak üzere özel bir komisyon kuruldu. Satın alınan 1250 parça eser, 1927 yılında inşası tamamlanan Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde teşhir edilmeye başlandı.⁸

Müzedeki, Selçuklu devrinden zamanımıza kadar gelen Türk sanat eserleri sergilenmektedir. Anadolu'nun çeşitli yörelerinden derlenmiş ve geleneksel sanatın çok eski örnekleri olan halk giysileri, süs eşyaları, ayakkabı, takunya örnekleri, Sivas yöresi kadın ve erkek çorapları, çeşitli keseler, çevreler, uçkurlar, peşkirler, bohçalar, yatak örtüleri, gelin kıyafetleri, damat tıraş takımları bu salonlarda yerlerini almışlardır. Burada, Türklere özgü teknik, malzeme ve desenlerle halı dokuma merkezlerinde dokunmuş, Uşak, Gördes, Bergama, Kula, Milâs, Ladik, Karaman, Niğde ve Kırşehir gibi yörelere ait halı ve kilim koleksiyonları da bulunur (Koç, 1998: 106). Müzedeki eski Türk çini, seramik, cam örnekleri ve madeni eşyalar da yer aldığı gibi silah, yazma eser, levha ve ahşap eserler de toplanmıştır.

Türkiye'de Topkapı Sarayı istisna edilecek olursa Ankara Etnoğrafya Müzesi, en zengin ve çeşitli Türk işlemleri koleksiyonuna sahiptir (Koşay, 1974:88). Müzenin porselen koleksiyonunda Yıldız Çini Fabrika-i Hümâyunu üretimi olan "art nouveau" üslubunda üç adet vazo yer alır. Türk Ocağı'ndan intikal eden bu eserler, 1964 yılında MEB tarafından müzeye devredilmiştir (Altay, 2014: 240). Müzenin içinde on salon, kitaplık, arşiv, depo ve bürolar vardır. Müzenin arşivinde binden fazla Şeriye Mahkemesi sicili bulunur (Atasoy, 1983: 1460).

Anadolu'da arkeolojik kazıların başlaması ile kazı alanlarından getirilen bazı arkeolojik buluntular da burada sergilenmiştir. Ankara'da o sıralarda başka müze olmadığından, arkeolojik eserlerin burada teşhir edilmesi gerekmişti. Özellikle Alacahöyük, Alishar ve Ahlatlıbel gibi kazılardan elde edilen buluntular, geçici olarak müzede korunmuştu. Bunlar daha sonra, Osmanlı devrinden kalma tarihi Bedesten binasının restore edilmesi ile oluşturulan Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne gönderilecektir (Firat, 1998: 28). 1944 yılında, Erzurum'daki Karaz kazısında bulunan eserlerin bir kısmı, Erzurum Müzesi'nde bırakılırken, bir kısmı gene Ankara Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir (Koşay&Turfan, 1959: 361). Ayrıca müzeye İzmir'den iki eski mezar taşı da getirilmiştir. Müze müdürü Hâmit Zübeyr, bunların üzerindeki şekilleri yorumlayarak bir makale kaleme almıştır (Koşay, 1986: 81-83).

Müzedeki para koleksiyonlarının içinde, XXIV. Abbasi Halifesi Ettâi Lillah Abdülkerim b. Fazıl adına kesilmiş bir altın madalya bulunur ki bunun hiçbir müze kataloğuna girmemiş, eşsiz bir parça olduğundan bahsedilir. (Ferit, 1934: 250-251)

Kuruma yabancı ülke müzelerinden bazı hediyeler de gelmiştir. Leningrad (Sen Petersburg) Etnoğrafya Müzesi'nden, eski Türk inanç sisteminin bir parçası olan şamanların kutsal saydıkları, bir tören giysisi gönderilmişti. Hediyeye karşılık olarak, müzedeki bazı mükerrer eşyanın, Rusya'ya yollanmasına karar verilmişti.⁹

Tekke, zâviye ve türbelerin kapatılmasıyla ilgili kanun kabul edildiğinde (1925), Hâmit Zübeyr, "Âsâr-ı atîka ve Hars Müdürü" olarak maarif hizmetindeydi. Hacı Bektâş Türbesi'nden gelen ve müzeliği sayılan 979 parça eser, muhafaza edilmek üzere önce Ankara Kalesi'nde bir depoya taşınmıştı. Etnoğrafya Müzesi kurulduğunda müdür sıfatıyla bunları devralan Hâmit Zübeyr, şahıs eline geçenleri de satın alarak koleksiyonları tamamlamaya çalışmıştı (Koşay, 1967: 19). Daha sonraki yıllarda Hacı Bektâş'ta bir müze açılıp bu eşyaların oraya iadesine karar verildi.¹⁰

Müze binasında, Besim Atalay Salonu olarak adlandırılan bir bölüm de bulunur. Burası, eski eser bağış yapmış olan milletvekili ve eski Hars Müdürü için düzenlenmiştir.

Müzenin deposuna, Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen bazı şahıs sandıkları da getirilmiştir. 1939'dan beri aranmadığı için mühürlenerek Ankara'ya getirilen bir sandık, 1984 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın emriyle Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne devredilmiştir. Sandıktan çıkan iki adet gümüş kitap muhafazasından biri, Post-Bizans dönemine aittir. Diğeri ise muhtemelen bir Ermeni kitap kapağıdır (Yaşar& Mimiroğlu, 2022: 1830).

⁷ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30. 18. 1 28. 21. 7, 11. 04. 1928.

⁸ N. İ. Firat, "Ankara Etnoğrafya Müzesi", Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-etnografya-muzesi/> (erişim tarihi: 01. 11. 2022).

⁹ (BCA), 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1923-), 8 1 17./ 08. 01. 1930.

¹⁰ (BCA), 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1923-), 154 84 5 / 02. 04. 1960.

Bir ara müzede oluşturulan “Folklor Şubesi” ile “sözlü” ve “manevi” kültürel değerlerin de yer alması amaçlanmıştı. Ne var ki tam bir araştırma enstitüsüne dönüşmek üzereyken, bu projeden vazgeçilmiştir. Müzede halkbilimi alanında çalışacaklar için bir “Halkbilimi İhtisas Kütüphanesi” kurulmuşsa da bu kütüphane, zamanla ortadan kaybolmuştur. (Ata, 2009: 1341)

Müzeyle ilgili olarak bir İnkılâp Müzesi'nin kurulması ise önceki çalışmalar sırasında gündeme gelmişti. Bu fikri ortaya atan ilk kişi, Mehmet Fuat (Köprülü) olmuştur (Oral, 2002: 29-30). Fakat girişimlerden bir sonuç alınamamış ve Etnoğrafya Müzesi, İnkılâp Şubesi oluşturulmadan açılmıştır. Daha sonra ayrı bir varlık halinde bir İnkılâp Müzesi kurulması gündeme gelmiştir. Bu çalışmaların sonunda, Mütareke Dönemi'nde Mustafa Kemal'in İstanbul'da ikâmet ettiği Şişli Halâskârgazi Caddesi'ndeki üç katlı konutun, İnkılâp Müzesi haline getirilmesi çalışmaları başlatılmıştır (1929) (Oral, 2002: 122). İnkılapları ülke içinde ve dışında tanıtmak, dersler, konferanslar vermek, yayınlar yapmak üzere, 15 Nisan 1942 tarih ve 4204 sayılı özel bir kanunla, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne (DTCF) bağlı olarak, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitü, bünyesinde zengin bir kütüphaneyi, arşivi ve bir de müzeyi barındırır. 1943 yılından başlayarak buradaki müzeye çeşitli bağışlar yapılmıştı. Hatta Etnoğrafya Müzesi'nde muhafaza edilen ve 1938-1939 yılları arasında bağımsız olan Hatay Devleti'ne ait mühürler, buraya verilmiştir.¹¹

Ayrıca Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 7 Mart 1978 tarih ve 495 sayılı onayı ile Türk Ocağı binasından Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne nakledilen 1306 adet eserden oluşan ve “Türk Ocağı Koleksiyonu” olarak anılan bir grup eser, müzeye zenginlik katmış ve bir kısmı sergiye çıkarılmıştır. Bunlardan altı adedi, uluslararası alanda Türk kültürünü temsil eder nitelikte görülerek, 1985 yılında Japonya'da açılan “Uygurluklar Ülkesi Türkiye” sergisine dahil edilmiş ve sergi kataloğunda da yayınlanmıştır.¹²

1993-2010 yılları arasında, Ankara Etnoğrafya Müzesi'ni ziyaret edenlerin notlarının bulunduğu ziyaretçi defterleri de incelenmiştir. Notlarda genel olarak, “Atatürk'ün bıraktığı kültürel mirasa saygı ve sergilenen eserlerin titizlikle seçilmesine duyulan hayranlık” ifade edilmiştir. Türk kültürünün zenginliğini görmekten duyulan “mutluluk; tarihi anımsamak; geçmişe yaşamaya katkı; eski yaşantıların canlanmasına dair duygular” gezi notlarında yer almaktadır. Ziyaretçilerin bu duygulara sahip olmaları, Etnoğrafya Müzesi'nin bir bellek mekânı olma özelliğini göstermektedir (Dural Tasouji, 2013: 140).

Sonuç olarak devlet desteği ile oluşturulan Ankara Etnoğrafya Müzesi, başta etnografik ve folklorik eserlerin sergileneceği bir müze olarak düşünülmüştür. Fakat dönemin koşullarına göre arkeolojik, tarihi ve kültürel mirasın da sergilendiği bir mekân haline gelmiştir.

AFGANİSTAN KRALI AMANULLAH HAN'IN MÜZEYİ ZİYARETİ

Bazı ülkeler, daha Ulusal Kurtuluş Savaşı sürerken TBMM Hükümeti'ni tanımış ve antlaşma imzalamışlardı. Bu ülkelerden biri de Afganistan idi. Ali Fuat (Cebesoy) (1882-1968), 1920'de Moskova'ya büyükelçi olarak atandığında, Yusuf Kemal (Tengirşek) (1878-1969) de orada Afganistan temsilcisiyle görüşmüştü. 1921 yılında, “Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması” imzalandı. 20 Mayıs 1928 tarihinde de Afganistan Kralı Amanullah Han, Türkiye'yi resmen ziyaret eden ilk yabancı devlet adamı oldu. İki ülke ilişkilerinin geçmişinin yüzyıllara dayanması, bu ziyarete verilen önemi arttırmıştı.

Afgan Kralı, eşi Kraliçe Süreyya ve resmi heyet, Karadeniz kıyısındaki Sivastopol şehrinden gemiyle İstanbul'a hareket edecekti. Kraliçe, aynı zamanda Afgan aydını Mahmud Tarzi'nin kızıydı. Tarzi, Türkiye'de on sekiz yıl yaşayıp eğitim görmüş, Afganistan'da siyasi basının kurucusu kabul edilen bir gazeteciydi (Şimşir, 2002: 18). Kral'ı karşılama görevi, Mustafa Kemal ile İsmet Paşa'ların yakınında görev almış, İzmir'e giren ilk Süvari Tümeni'nin komutanına, Fahrettin Altay Paşa'ya verildi. Bu emri alan Paşa, Kral'ı karşılamak için Sivastopol Limanı'na gitti (Akbaş, 2008: 314).

Afgan Kralı, maiyeti ile birlikte İstanbul'a varduktan sonra trenle yeni başkent Ankara'ya geçti. Kral, başkentte onuruna verilen resmi davetlere katıldı. Şehirde önce Ankara Palas'da, 22 Mayıs 1928'den itibaren Çankaya'da Maraş Milletvekili Mithat Alam Bey'e ait olan Kuleli Köşk'te konakladı (Akbaş, 2008: 316-317). Bu yapının mimarı da Arif Hikmet Bey idi. O dönemde Ankara'nın en lüks ve konforlu villası olarak kabul ediliyordu. (Birkan&Pehlivanlı, 1977: 11) Kendilerine Türk Ocağı binasının ikinci katı da tahsis edilmişti (Bayram, 1986: 13). Mustafa Kemal, Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler için örnek olmasını istiyordu. Yeni imar edilen başkentte yabancı bir devlet adamının görmesini arzuladığı yerlerden başında, Etnoğrafya Müzesi geliyordu.

24 Mayıs 1928 Perşembe günü, Kral'ın şerefine Hariciye Vekili'nin konağında bir çay ziyafeti verildi (Hâkimiyet-i Milliye, 25. 05. 1928). 25 Mayıs Cuma günü saat 15.30'da, Kral, yanında mihmandarlar, Afgan Sefiri, kraliyet

¹¹ N. Yazıcı, “Atatürk Müzeleri”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-muzeleri/> (erişim tarihi: 18.12. 2022).

¹² N. İ. Firat, “Ankara Etnoğrafya Müzesi”, Ataturk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-etnografya-muzesi/> (erişim tarihi: 01. 11. 2022).

ailesinden bazı zevat ve Afganlı zâbitan olduğu halde, resim sergisini teşrif etti (Hâkimiyet-i Milliye, 26. 05. 1928). O günkü etkinlikle, Ankara Etnoğrafya Müzesi'nin yalnızca "Resim Heykel Müzesi" olarak açılışı yapılmıştır. Afgan Kralının ziyareti sırasında, dönemin basınına yansıyan haberler de bu bilgiyi doğrulamaktadır (Aysal-Avcı, 2019: 1445).

Amanullah Han, sergiyi ziyaretinde Türk sanatçıların eserlerini tek tek incelemiş ve bazılarını satın almıştır. Bunlar Nazmi Ziya Bey, Ali Rıza Bey, Hikmet Bey, Şevket Bey, Nazmi Bey, Namık İsmail Bey, Sami Bey ve Güzin Feyhaman Hanım'ın tablolarıdır. Sergide Cumhuriyet ile başlayan bir sanat dalı olan heykel örnekleri de yer almıştı. Bunlardan Melek Ahmet Hanım'ın "Mermer Kadın Portresi", Rezan Ramiz Hanım'ın "İstirahat" adlı eserleri ile Ahmet Fehim'in bir kabartması, gene Kral tarafından satın alınmıştı (Hâkimiyet-i Milliye, 26. 05. 1928). Kraliçe Süreyya ise Ankara'da Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin sergisine katılmıştı. Buradan hesap işlemeli bir elbise, şemsiye ve el çantası satın almıştı (Hâkimiyet-i Milliye, 26. 05. 1928). Kraliçe resim sergisini, beraberinde Prens Nurıssirac, Prenses Huriye Tarzi ve mihmandarlar olduğu halde, 26 Mayıs günü ziyaret etmişti. Gazeteler onun özellikle kadın sanatçıların eserleriyle ilgilendiğini yazıyordu (Hâkimiyet-i Milliye, 27. 05. 1928).

Türkiye'den ayrılan Kral ve ailesine, ipek bir muhafaza örtüsü içinde yine ipekten yapılmış eski usul hesap işi işlemeli bir elbise, on iki parçadan oluşan ve örtüleri yine ipekten yapılmış hesap işlemeli bir çay takımı takdim edilmiştir. Bunların dışında, İstanbul'un manzaralarını gösteren bir albüm, Ankara için hazırlanmış yıldızlı bir albüm, Osmanlıca harflerle süslü kıymetli bir seccade, bir kılıç ve bir de at hediye edilmiştir (Okur, 2004: 82).

Müze müdürü Hâmit Zübeyr Bey, Amanullah Han'ın ziyareti ile ilgili bazı anılarını şöyle aktarır: "Müzeyi gezdiler, memnuniyetlerini ifade ettiler ve müzemize bir Buda heykeli göndereceklerini vaadtilerse de memleketine döndükten bir süre sonra tahttan indirildi" (Bayram, 1986: 13).

ANKARA ETNOĞRAFYA MÜZESİ'NİN MÜDÜRÜ DR. HÂMİT ZÜBEYR (KOŞAY)

Yaşamı

Dr. Hâmit Zübeyr veya asıl adıyla Abdülhâmit Zübeyr, 1897'de Rusya'nın İdil-Ural bölgesinin Ufa Vilayeti'nin Minzele Kazası'nda dünyaya geldi. Dedesi, ilim sahibi bir kişi olarak saygı görüyor ve "Abdülcabbar Hazret" adıyla tanınıyordu. Bölgenin zenginlerinden Halfin ailesi tarafından, Tamyan Köyü'nden Tilençi Tamak Köyü'ne medrese kurmak üzere davet edilmişti. Dört oğlunun isimleri: Abdülkayyum, Ubeydullah, Mansur ve Mirza Abdurrahman idi.

Osmanlı döneminde Rusya Türk ve Müslümanları ile ilişkiler, oldukça yoğundu. Özellikle Tanzimat'tan sonra açılan eğitim kurumlarına Kırım, İdil-Ural, Kafkasya ve Orta Asya gibi farklı bölgelerden öğrenci gönderiliyordu. Bu nedenle Dede Abdülcabbar, Abdülkayyum'un iki oğlunu masrafları kendisine ait olmak üzere İstanbul'a göndermişti. Mirza Salih, idadide okuyup memlekete geri dönerken (Taymas, 1958: 53), diğer torunu Abdülbari (?-ö. 1949), idadiden sonra tıp tahsil etti. Dr. Abdülbari, Rusya'ya dönmeyip Doğu Anadolu'da hayata atıldı. Daha sonra İzmir'in Menemen ilçesine yerleşti ve burada hükümet tabibi oldu (Bayram, 1986: 3). Oğullarından biri olan Haldun (Koşay) (1925-2015), eczacılık eğitimi aldı.¹³ Diğer oğlu Sadun (Koşay) (1932-2012), tıp doktoru oldu (Doğan, 2012: 118). 1977 yılında Ege Üniversitesi Gastroenteroloji Bölümü'ne profesör olarak atandı.¹⁴ Kendisiyle adaş olan torunu Abdülbari Koşay, Devlet Planlama Teşkilatı'nda uzman olarak görev yaptı.¹⁵

Ubeydullah'ın oğlu olan Abdülhâmit Zübeyr ise önce dedesinin medresesinde eğitime başladı (Gaffarova, 2004: 67). O yıllarda Tatar din âlimi, tarihçi ve Ufa'daki *Mahkeme-i Şer'iyye'de* müftü olan Rızaeddin b. Fahreddin (1856-1936), Rusya'dan öğrenci gönderilmesine aracılık ediyordu. Fahreddin'in eşi, Abdülhâmit Zübeyr'in teyzesi olduğu için ona da bu imkân verildi. Bir süre Orenburg'da eniştesinin evinde kaldı. O sıralarda İstanbul'da okuyan Hâlim Sabit'in (Şibay) (1883, Kazan-1946, Ankara) Esad ve Ârif isimli kardeşleri de İstanbul'a gidiyordu. (Yınanç, 2008: 18). Hep birlikte trenle Orenburg'dan Odessa'ya hareket ettiler. Rusya'dan ayrılmak zorunda kalan ilâhiyatçı ve bilgin Musa Carullah Bigi (1875-1949) de burada kafiye katıldı (Koşay, 1967: 313).

İlk önce Selanik Merkez Rüştiyesi'nde eğitime başladı. İsminin Hâmit olarak değiştirilmesinde, II. Abdülhâmit'in (1876-1909) hal' edilip bu şehre getirilmesinin etkisi olduğu söylenir. Bu arada babası Ubeydullah Efendi, çıktığı hac yolculuklarında oğlunu görmek için epey çaba harcamış, ne var ki bu arzusuna ulaşamamıştır (Bayram, 2014: 19). Bu arada Balkan Savaşları (1912-1913) çıkmış, savaşın sonunda, Selanik ve Makedonya kaybedilmişti. Hâmit Zübeyr, İstanbul'a döndü. 1912-1916 yılları arasında Dârü'l-Muallimîn'de eğitim gördü. 1916'da mezun oldu ve bir süre Kadıköy Sultanisi'nde öğretmenlik yaptı. Bu arada İstanbul Üniversitesi'nde, Gyúla Mészáros tarafından verilen Macarca ve etnoğrafya kurslarına devam etti.

¹³ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı/ İzmir/ Menemen Anadolu Lisesi, "Okulumuz Kurucusu: Ecz. Haldun Koşay", https://haldunkosayanadolulisesi.meb.k12.tr/icerikler/okulumuz-kurucusu-ecz-haldun-kosay_2787256.html, (erişim tarihi: 27. 09. 2022).

¹⁴ (BCA), 30-11-1-0; 456-62-8, 07. 09. 1977.

¹⁵ T. Y., Türk Yurdu, Ömer Özcan, "Hâmit Zübeyr Koşay", <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1879>, (erişim tarihi: 27. 09. 2022).

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile ittifak yapmıştı. Bu ülkelerle yalnız siyasi ve ekonomik ilişkiler değil, kültürel ilişkiler de gelişti. 1910 yılında Macar Turancıları tarafından kurulan “Turan Derneği” sayesinde, yüzlerce Türk genci, Macaristan’da eğitim olanağı buldu. Dernek, Türkiye’ye gezi ve araştırma ekipleri gönderdi (Çolak, 2009: 92). 1916 yılında İstanbul’da açılan “Macar Bilim Enstitüsü”, gençlerin Macaristan’da öğrenim görmesi için aracı oluyordu. Bazı Macar bilim adamları, bu kurumda faaliyet gösterdi. Bunlardan biri, askerlik hizmetinden sonra yarım yıl kadar enstitüde çalışan Bizantolog, Géza Fehér (1890-1955) idi (Koşay, 1974: 370). Bu gençler, Türk-Macar dostluğunu güçlendirip kültürel etkileşimi geliştirdiler.

Hâmit Zübeyr de 1917’de, eğitim-öğrenim görmek üzere Macaristan’a gitti (Bezci, 2021: 502). Önce başkent Budapeşte’de bulunan Pedagogium’da Dil-Tarih-Coğrafya bölümüne girdi (1917-1919). Mezun olduğunda Türkolog Gyúla Németh’in tavsiye ve aracılığıyla, yüksek öğretmen okulu Eötvös Lorand Collegium’a kabul edildi. Burada yatılı olarak okudu (1919-1921). Daha sonra, Budapeşte Üniversitesi Felsefe Bölümü’ne kaydoldu. 1921 yılında Prof. Zoltán Gombocz, üniversitenin Macar Dili Kürsüsü’ne başkan olmuştu (Eren, 1996: 112). Gombocz ve Németh’den dil, edebiyat ve tarih dersleri aldı. Filolog olarak yetiştirildi (Tan, 2014: 155). Hâmit Zübeyr, Türkler arasında Gyúla Németh’in kürsüsünde doktora yapan ilk öğrenci oldu (Koşay, 1977: 177). Doktorası, Türk Silah Adları konusunda idi (1923) (Ülkütaşır, 1978: 6).

Budapeşte’yi “Türkolojinin mihrakı” olarak görüyordu (Koşay, 1956: 790). Gerçekten ilk Türkoloji Kürsüsü, 1870 yılında Budapeşte Üniversitesi’nde, Ármin Vámbéry’nin gayretiyle kurulmuştu (Duran, 2020: 2765). 1924 yılında, kendisi gibi Türkoloji öğrenimi için gelen, Hüseyin Namık (Orkun) ile tanıştı. Hâmit Zübeyr, onu “talebeyken ilmi dergilerde makaleleri yayımlanan bir kişi” olarak tanımlayacaktır (Koşay, 1956: 791).

Daha sonra Almanya’ya geçti. 1924-1925 eğitim-öğretim yılında, Türkiye Hükümeti tarafından sağlanan “Talebe-i Muavene” bursuyla, Berlin Üniversitesi’nde Sanat Tarihi derslerini takip etti. Burada Prof. Wilhelm Bang Kaup’tan dersler aldı. Bu süre zarfında, Berlin’deki müze ve devlet kütüphanelerinde araştırma ve incelemeler yaptı (Bezci, 2021: 502). Prof. Bang Kaup’un ölümünden sonra, onun Türk dilinin tarihi ve mukayeseli grameri konularında önemli bir uzman olduğunu yazacaktır (Koşay, 1994: 597).

Bu yıllar içinde Rusya’da devrim yaşanmış, rejim değişmiş ve Sovyetler Birliği (SSCB) kurulmuştu. Hâmit Zübeyr, doğduğu ülkeye geri dönmeyecek, ailesini de bir daha göremeyecektir. Zaten eniştesi Rızaeddin b. Fahreddin de Sovyet Hükümeti’nin tâkibatına uğramıştır. 1925 yılının ilkbaharında temelli olarak Türkiye’ye yerleşir (Aşan, 1996: 70). O yıllarda hâlen SSCB vatandaşıdır. 3 Haziran 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, T.C. vatandaşlığına kabul edilir.¹⁶ Bu arada hemşehrilerinden Abdullah Gıyaseddin (Tansu) kızı, Ayşe Naime Hanım ile evlenir (1926) (Bayram, 2014: 53).

TBMM Hükümeti kurulduktan sonra, MEB içinde Hars Dairesi oluşturulmuştu. Bu daire, Hars, Âsâr-ı Atika ve Kütüphaneler Müdürlüğü’nü kapsıyordu. Dr. Hâmit Zübeyr, 1925 yılında buraya müdür olarak atandı.¹⁷ Bu süreçte bazı önemli hizmetleri oldu. 1925 yılında Kütüphaneler Müfettişliği’ne verdiği raporla, yazma eserler kütüphanelerinin topluca Süleymaniye Külliyesi’nde toplanmasını sağladı. Yazma ve nadide eser niteliğindeki eserlerden bazıları bu sayede korunmuş oldu (Bayram, 2014: 7). Kayda değer başka bir çalışma, halk kütüphaneleriyle ilgili değerli bir kaynağın Macarcadan Türkçeye tercüme edilmesidir (Sağlamtunç, 1995: 136). *Halk Kütüphanelerinin Sureti ve Usul-ü İdaresi* (1926) adlı eseri, Macar sefaretinde görevli, Ahmet Saffet çevirdi (Ersoy, 1962: 24). Hâmit Zübeyr’in kitaba yazdığı önsöz ve sonuna koyduğu ekler, başlangıç safhasında olan Türk kütüphaneciliğine önemli bir hizmet olarak kabul edilir (K., 1982: 401). “Halk Kütüphanelerine Dair” (1925) başlıklı raporunda, Anadolu’daki kütüphane sayısının artırılmasını, yazma eserlerin ve etnoğrafya malzemelerinin yurt dışına kaçırılmasına engel olunmasını istedi. Kütüphanecilik kurslarının açılmasını, bunun Darülfünun’da bir ders olarak okutulmasını ve bir film kütüphanesinin kurulmasını önerdi (Koşay, 1960: 38-39). İlk kez, bu “İslahat Raporu”nda, halk kütüphanelerinin uzun ve kısa süreli amaçları dile getirilse bile, 1950’lere kadar bakanlığa bağlı kütüphanelerde, onun öngördüğü gelişmeler gerçekleşmedi (Keseroğlu, 1987: 236).

Sonraki görevi, yeni başkentte devlet eliyle açılan ilk müze olan Ankara Etnoğrafya Müzesi’nin müdürlüğüdür (1927-1931). Müzenin kuruluş döneminde, Türkiye’de kültürel ve toplumsal alanda bazı inkılaplar gerçekleşmişti. Bunlardan biri, 25 Kasım 1925 tarihinde TBMM’de kabul edilen “Şapka Kanunu” idi. Bir diğeri de 1928’deki Yazı Devrimi idi. Bu devrimle, Arap alfabesi terk edildi ve Latin alfabesi kabul edildi. Dr. Hâmit Zübeyr, Türklerin tarih boyunca Orhun, Uygur ve Mani gibi değişik alfabeleri kullandığına dikkat çekiyordu. Örneğin Kodeks Kumanikus (Codex Cumanikus), Latin harfleriyle yazılmıştı (Hâmit Zübeyr, 1928: 232). Bu arada 1926 yılındaki I. Bakü Türkoloji Kongresi’nde, SSCB’de yaşayan Türkler için Latin alfabesine geçme kararı kabul edilmişti. Kongre öncesinde, Çobanzâde Bekir Sıtkı (1893-1937) Halid Said Hocayev, Samedâğa Ağamalıoğlu gibi Latin yanlısı Türk aydınları, bu yönde gayret sarfetmişlerdir (Oral, 2004:112). Balkanlardaki Romanya Türkleri de bu alfabaya geçme isteklerini dile getirmişlerdi. Bununla ilgili haber, 22. 10. 1928 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yer almıştı.

¹⁶ (BCA), 30-18-1-1; 14-35-4, 03. 06. 1925.

¹⁷ (BCA), 30-11-1-0; 14-24-1, 30. 05. 1925.

Hemen ardından Türkçeden Arapça ve Farsça kelimelerin çıkartılması süreci, yani Dil Devrimi başladı. Hâmit Zübeyr, bu dönemde Mustafa Kemal'in danışmanları arasındaydı. Saf Türkçenin yüzbinlerce kilometrelik sahada ve milyonlarca insan tarafından konuşulduğundan bahsediyor ve “Bugün bile tedvin edilmemiş olan Türkçenin kelime kökleri, yüksek ilim dili yaratmaya elverişlidir” diyordu (Koşay, 1977: 77). Türkiye Türkçesi gibi Ural-Altay dil ailesinden olan Macarcaya da hâkimdi. Habsburg İmparatorluğu döneminde, yabancı dil konuşan unsurlar, Macaristan'a yerleştirilmişti. Daha sonra, Macarcayı bu dillerin etkisinden arındırmak için Macar Dil Devrimi gerçekleştirilmişti. Bir makalesinde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Macaristan topraklarının üçte ikisinin kaybedilmesinin nedenini burada gördüğünü yazıyordu (Koşay, 1930: 54-55).

Sonraki yıllarda MEB Müzeler Dairesi Müdürlüğü (1931-1945) ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü (1945-1950) görevlerine getirildi. Bu dönem zarfında kendini birçok bilimsel etkinliğin içinde buldu. Tüm bunlara ilaveten, ikinci kez Ankara Etnoğrafya Müzesi Müdürü olarak görev yaptı (1950-1962). Toplam olarak on altı yıl bu kuruma hizmet etmiş oldu.

1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu ile Kırgızların Manas Destanı'ndaki Koşay Han'dan esinlenerek Koşay soyadını aldı (Bayram, 1986: 7). Türklerde ad verme ve Türk adları konusunda da bilgi sahibi idi. Orta Asya'nın yazılı ve sözlü halk geleneklerini, Türk destanları ve şaman duaları üzerinden incelemişti (Koşay&Ülkütaşır, 1964: 3301).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, Anadolu arkeolojisi ve tarihi önem kazandı. Başta ilk siyasi birliği kurmuş Hititler olmak üzere, Anadolu uygarlıklarının ele alınmaya başladığı bir döneme girilmişti. Hâmit Zübeyr, bu döneminin ilk kazılarında biri olan Ahlatlıbel kazısını yönetti (1933). Ertesi yıl Truva yakınlarındaki Kumtepe'de sondaj çalışmaları yaptı (1934). Daha sonra Anadolu arkeolojisi için büyük önem taşıyan Alacahöyük kazılarında görev yaptı (1935-1949; 1962-1968). Ayrıca Pazarlı, Karaz Höyük, Erzurum yakınlarındaki Pulur, Güzelova ve İkiztepeler kazılarını gerçekleştirdi (Şakiroğlu, 2002: 226). Çorum yakınlarındaki Büyük Güllücek ve Amasya yakınlarındaki Mahmatlar kazılarında da çalıştı, kazı raporları hazırladı.

Hâmit Zübeyr, Erzurum ve civarında, Kafkasları aşip Anadolu'ya giren Türk boylarının izlerini araştırdı. Erzurum'u bir kavşak noktası olarak görüyordu: “... Türkistan ve Horasan'ı batıya bağlayan büyük tarihi yol, Aras vadisini takip ederek veyahut Ağrı'nın güneyinden geçerek Anadolu'ya girmektedir. Diğer taraftan, uzun ve yüksek Kafkas silsilesini aşan yol da Kars düzlüklerini kolayca geçip Doğu Anadolu'ya erişir; Sarıkamış'ta veya Hasankale'de bulunduktan sonra bu yolların ilk uğrak noktası Erzurum'dur” (Koşay-Turfan, 1959: 352). Bu kültürel bağlantıyı somut delillere dayandırmak için birçok araştırma yaptı ve makale kaleme aldı. 1900 yılında, Erzurum'da, Prof. Franz Cumont'un keşfettiği Cunni Mağarası'ndaki buluntular, önemliydi. Burada 24 Oğuz boyunun 12 damgasının 29 çeşit yazılışı, Uygur uruğ remizleri, hayvan ve süvari resimleri, runik harfleri ve iki kısa Ermenice yazıtı bulunmuştu (Koşay, 1968: 27-29).

Anadolu'daki Roma, Selçuklu ve Osmanlı dönemi yollarını incelerken, halk kültürüne olan ilgisini de ortaya koyar. Burada yollar, menziller ve bu noktadaki olası tehlikeler, “turna kuşları” ve “turna türküleri”nden örneklerle anlatılmıştır (Koşay, 1943, 9-11).

Beşeri ve sosyal bilimlerin alt disiplinleri, o yıllarda tam olarak ayrışmamıştır. Dr. Hâmit Zübeyr, müze müdürlüğünün yanında dil bilimi, arkeoloji, etnoğrafya, folklor gibi birçok alanda eser vermiş, bu sahaların gelişmesine öncülük etmiştir. Türk Etnoğrafya Dergisi'ni kurmuş (1956) ve bu konudaki araştırmaların yayımlanmasını sağlamıştır. (Şakiroğlu, 2002: 226).

Özellikle arkeolojik kazılar yaptığı dönemde, Anadolu'yu, halkı yakından tanıma ve malzeme toplama fırsatını elde etmişti. Onun kaleme aldığı önemli eserlerinden bazıları şunlardır: Türkiye Türk Dügünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme (1944); Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı (A. Ülkücan ile 1961); Türkiye Halk Dilindeki Yemek Adları (1962). Bunlar bütünüyle, bugünkü Anadolu Türklerinin yaşayan kültürüne ait incelemelerdir (Erdentuğ, 1986: 130). Ayrıca Halk Terbiyesi (1931), Halkbilgisi Kılavuzu (1932), Etnoğrafya ve Folklor Kılavuzu (1939) önemli eserleri arasındadır.

Anadolu'da bir “Açık Hava Köy Müzesi” kurulması fikrini, yaşamı boyunca savunmuştur (Tansuğ, 1990: 663). Bu konuda kaleme alınmış otuza yakın yazının yarısı, ona aittir (İvgin, 1986: 150). Hatta Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği bünyesinde “Açık Hava Halk Müzesi ve Ziraat Müzesi”nin kurulması için zamanın Milli Eğitim Bakanı olan Tevfik İleri'yi ikna etmiştir (İvgin, 1986: 148-150). “Türkiye'de Açık Hava Halk Müzesi Nerede Kurulabilir?” başlıklı makalesinde, bunun için Afyon, Söğüt, Konya, Urfa ve Ankara gibi şehirleri uygun görmüştür (Koşay, 1974: 157).

Türklerin binicilikle olan ilgisini kanıtlayacak maddi eserlerin toplanıp bir müzeye dönüştürülmesini de gerekli görür ve bu konudaki fikrini şöyle ifade eder:

“Hun, Avar, Peçenek, Kun (Kuman), Altın Ordu mezar buluntularından başlayarak, Türk, İran ve Hind'deki Türk minyatürlerinden faydalanmak, Avrupa müzelerini taramak, aileler elinde kalan hatıraları satın almak ve binicilikle

ilgili “Kitab-ül Hayl” emsali kaynakları incelemek gerekir” (Koşay, 1966: 34). Ona göre Türkiye’de ilimler müzesi kurulması da elzemdir. Aksi takdirde “Halk eğitimi şöyle dursun, üniversitelerimizin tam başarılı tedrisat yaptığına şüphe ile bakmamız gerekir” der (Koşay, 1974: 188).

Tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra, Konya Mevlânâ ile Hacı Bektâs-ı Velî Müzeleri’nin kazandırılması için epey gayret etmiştir. Bu konuda yazdığı rapor, Bakanlık ve Başbakanlık vasıtasıyla Köşk’e aksetmişti. Çankaya’ya giden Hâmit Zübeyr, Cumhurbaşkanı’na konuyu açmış ve buraların müze olması fikrini savunmuştu (Bayram, 1986: 19-20). Gene günümüzde Ankara’da bulunan Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nin yer aldığı Mahmut Paşa Bedesteni ile Kurşunlu Han’ın restorasyonu için dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan’a başvurmuştu (Koşay, 1979: 310).

1934 yılında kabul edilen bir kararname ile Ayasofya Camii, müze hâline getirildi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in ve o zamanki Milli Eğitim Bakanı Zeynel Abidin Bey’in (Özmen) ayrı ayrı yaptıkları ziyaretlerde, camiye oldukça bakımsız halde görmeleri, bu girişimi başlatmıştı. Batı Dünyası ile iyi ilişkilerin kurulmasını isteyen Dışişleri de Cumhurbaşkanı’na bu konuda ikna etmiş görünmektedir (Bayram, 1986: 20). Sonuçta Ayasofya Camii’nin Bizans ve Osmanlı dönemi eserlerini bünyesinde toplayacak bir müzeye dönüştürülmesi için bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun çalışmalarını takip etme görevi, MEB Müzeler Müdürü olan Dr. Hâmit Zübeyr’e verildi. Komisyon, buranın müze olması için karar aldı. Gerekçe, Başbakanlığa iletildi (Akan, 202: 320).

Ankara Etnografya Müzesi’ne ikinci kez müdür olduktan sonra (1950-1962), yaş haddinden emekliye ayrıldı. Gene de bu görevi iki yıl daha vekâleten sürdürdü. Daha sonra Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü müşavirliği yaptı (1964-1969). 1 Ekim 1984’te Ankara’da öldü (Şakiroğlu, 2002: 225-226).

Bilimsel Kurumlara Üyelikleri

Cumhuriyet sonrasında kurulan en önemli kültürel kurumlardan biri, Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu (TTK)) (1931) oldu. Dr. Hâmit Zübeyr de kurucu üyeler arasında yer alıyordu.

Onun gibi Rusya Türklerinden birçok ilim insanı da bu kurumda yer almıştı. Yusuf Akçura, yönetim kurulu başkanvekili idi. XIX. yüzyılda İdil-Ural bölgesinden Türkiye’ye göç etmiş, Paris’te Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde okumuştur. Daha sonra TTK başkanı olacaktır. Sadri Maksudi (Arsal) (1878-1957), Sorbonne Üniversitesi’nde hukuk eğitimi almıştı. Sovyet Devrimi’nden sonra Türkiye’ye yerleşen Sadri Maksudi, TTK üyeleri arasında yer alacaktır. Diğer bir isim de Simbir, Buhara ve İstanbul’da eğitim gören Zâkir Kadîrî (Ugan) idi. Bu heyet, Dünya Tarihi içinde Türk Tarihinin yerini belirleyen ilk eseri, Türk Tarihinin Ana Hatları (1930) adıyla yayımlar.¹⁸ Bu eserin müsveddelerini TTK, yalnız üyelere dağıtılmak üzere ve sınırlı sayıda bastırmıştır. Bu nüshalardan bazıları, Hâmit Zübeyr adıyla yayımlanmıştır; Macarların Eski Tarihi ve Bulgarların Eski Tarihi başlığını taşırlar.

1928 yılındaki Harf Devrimi’nden birkaç yıl sonra, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* (Türk Dil Kurumu (TDK)) (1932) kuruldu. Atatürk’ün sağlığında, 1932, 1934 ve 1936 yıllarında yapılan üç kurultayda, hem kurumun yönetim organları seçilmiş, hem dil siyaseti belirlenmiş, hem de ilmi bildirimler sunulup tartışılmıştır. 26 Eylül-5 Ekim 1932 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı’nda yapılan Birinci Türk Dili Kurultayı’nın sonunda, kurumun “Lügat-Istılah, Gramer-Sentaks, Derleme, Lengüistik-Filoloji, Etimoloji, Yayın” adları ile altı kola ayrılarak çalışmalarını sürdürmesi kabul edildi.¹⁹ Hâmit Zübeyr, TDK’nin ilk üyelerinden oldu ve Lengüistik-Filoloji Kolu Başkanlığına atandı (Tan, 2014: 155).

László Rásonyi ve Gyúla Németh gibi Macar Türkologları, Budapeşte’deki öğrencilik yıllarından tanıyordu. Onlarla iletişimini sürdürmüş, bazılarıyla aynı ilmi çevrelerde bulunmuştu. Bu nedenle Türkiye’ye davet edilmelerinde rolü oldu. Rásonyi, bu sayede Türkiye’ye geldi (1934). Türk-Macar ilişkileri hakkındaki konferansı, Atatürk tarafından beğenilince, 1935 yılında Ankara Üniversitesi DTCF Hungaroloji Enstitüsü’nün kurulması için görevlendirildi (Çolak, 2010: 277). Rásonyi on beş yıl süresince Ankara’da çalıştı (Duran, 2020: 2769). TDK’nin birçok üye ve şeref üyesi arasında, Rásonyi ve Németh de yer aldı (Akalin, 2012: 538). Németh ayrıca TTK şeref üyesi ve Türkiye Cumhuriyeti Şeref Diploması sahibi oldu (Koşay, 1977: 177-178).

Hâmit Zübeyr’in Macaristan’dan Türkiye’ye döndüğü yıllarda, iki ülke arasındaki siyasi ve kültürel ilişkiler çok güçlü idi. Bu ülkede aldığı yüksek eğitimin, yetişmiş bilim adamı eksikliği olan Türkiye’de, ona birçok avantaj sağladığı görülmektedir.

Arşiv konusunu oldukça önemseyen Hâmit Zübeyr Bey, Macar paleograf ve arşivci Lajos Fekete’nin İstanbul’a getirilmesine de aracı olmuştur. Macarcaya Türkçeden geçmiş sözcükler ile ilgili araştırmaları olan Fekete, Türkiye’de çağdaş tasnif sistemine geçilmesine yardım etmiştir (Şakiroğlu, 2002: 226). Mustafa Kemal’in Macar bilim insanlarının bilgi ve birikimlerine değer verdiği ortadadır. Örneğin 1925 yılında Ankara’ya gelen meteorolog,

¹⁸ T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı/ Tarihçe, <https://www.ttk.gov.tr/tarihce/> (erişim tarihi 24. 03.2022).

¹⁹ T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Başkanlığı/ Tarihçe, <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/> (erişim tarihi: 19. 05. 2022).

Profesör Antal Réthly, Etlik'te Rasadat-ı Cevviye (Meteoroloji Enstitüsü) adıyla bilinen bir gözlemevi kurmuş ve bir bülten yayımlamaya başlamıştı (Atabay, 2002: 3-4). 1932 yılında, Macaristan'da Gyula Gömbös (1886 -1936) başbakan oldu. Gömbös, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e bir mektup ile hediye olarak 27 ciltlik tarih kitabından oluşan bir set gönderdi (Altaş, 2002: 190).

Dr. Hâmit Zübeyr, önemli uluslararası toplantılarda, Türkiye'yi temsil etmiştir. 1937 yılında Kahire'de toplanan Hafriyat Konferansı'na, Remzi Oğuz Arık ile katılmıştır.²⁰ Ertesi yıl, Zürih'deki VIII. Beynelmilel Tarihi İlimler Konferansı'na, Prof. Fuat Köprülü ile gitmesi uygun görülmüştür.²¹ Aynı yıl içinde Atina'da toplanan Uluslararası Arkeoloji Kongresi'ne, "İstanbul Müzeler Direktörü ve Arkeoloji Mühassısı" sıfatıyla iştirak etmiştir. Arkeolog Arif Müfit (Mansel) ve DTCF hocalarından Doç. Mehmet Şükrü Bey'in (Akkaya) de toplantıya katılmasına karar verilmişti.²² Ne var ki Moskova İlimler Akademisi'nin Altaistik Kongre Daveti'ne icabet etmemiştir. Oradaki aile fertleriyle bir daha hiç görüşmemiştir. Hatta Türkçülük fikirleri yüzünden, Rusya'daki ailesine bir zarar gelmemesi için aile fertleriyle mektuplaşmamıştır (Bayram, 1986: 2).

1950'de MEB Talim ve Terbiye Dairesi üyesi olur.²³ 1955 yılında Fuat Köprülü'nün öncülüğünde açılan Türk Halk Sanatlarını ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti'nin üyelerindendi (Demiral, 2020: 445). 1981 yılında, tüm bilimsel çalışma ve katkılarından dolayı ona, "Kültür Bakanlığı Halkbilim Ödülü" verildi.

Dr. Hâmit Zübeyr'in üye olduğu diğer bilimsel kuruluşlar şunlardı: Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM); Uluslararası Anıtlar Konseyi (ICOMOS) Türkiye milli komitesi üyesi; Macar "Köröşi Csoma" İlim Derneği muhabir üyesi; Alman Arkeoloji Enstitüsü asli üyesi (1952); Çek-Prag Şark Enstitüsü muhabir üyesi (1933); Viyana Antrpoloji Derneği muhabir üyesi (1938); İsveç Krallık "Witterhats" Tarih ve Eski Eserler Akademisi muhabir üyesi (1939); Fin Arkeoloji Derneği muhabir üyesi (1940); Uluslararası Prehistuar ve Protohistuar İlimler Birliği daimi şeref üyesi (Roma, 1964).

Eserleri

Dr. Hâmit Zübeyr Türkoloji, halkbilimi, filoloji, arkeoloji, müzecilik, kütüphanecilik gibi farklı disiplinlerde araştırmalar yapmış, bu konularda birçok kitap ve makalesi yayımlamıştır. Nekrolojik yazılar kaleme almış ve kitap tanıtımları da yapmıştır.

Onun edebiyatla olan ilişkisi, gençliğinde, Macaristan'daki eğitim yıllarında başlar. Budapeşte'de, bir Kırım Tatarı olan Çobanzâde Bekir Sıtkı ile karşılaşır. Çobanzâde, Kırım Karasubazar'da kurulan Cemiyeti Hayriye'nin yardımıyla, 1909'da İstanbul'a gelmiş ve Galatasaray Sultanisi'nde okumuştur (Emel, 1968:17). 1914 yılında buradan mezun olmuştu (Türkoğlu, 2020: 294). Birinci Dünya Savaşı başlayınca Kırım'a geri dönmüş ve daha sonra Budapeşte Üniversitesi'nin Doğu Dilleri bölümüne girmişti (1916). Hâmit Zübeyr'in ilk edebi çalışmaları işte bu sırada ortaya çıkar. Bunlar Kazan Türkçesiyle yazılmış "Çılbır", "Olug Balsa", "Cırlarım", "Bir Tüşünce Küyündire...", "Niy Ad Takıym Siña" ve "Atılğan Yıldız" isimli şiirlerdir. Şair Çobanzâde'ye ithaf edilmiştir. Romantik-milliyetçi sanat anlayışla yazılan şiirlerde, Macar milli şairi Sándor Petőfi'nin etkisi görülür (Otar, 2014: 111). Rusya'da dedesinin köyünün adını anımsatan "Tamyanlı" mahlasıyla yazdığı başka şiirleri de vardır (Bayram, 2014: 109).

Yurt dışındayken yazdığı bir hikâyesi, "Lozan Türk Yurdu Derneği" tarafından ödüle lâyık görülecektir. Avrupa'da başta İsviçre'nin Lozan şehri olmak üzere, çeşitli yerlerde kurulmuş bu tür derneklerin asıl amacı, orada okuyan gençleri Türkçülük düşüncesi etrafında toplayarak milli birlik ve beraberliği sağlamaktır. Söz konusu dernek, 1922 yılında "Türk Gençliğinin Milli Vazifeleri Ne Olmalıdır?" başlığıyla bir yazı yarışması düzenler. Yarışmaya Budapeşte'den katılan Hâmit Zübeyr, yazdığı "İzgü Mescid" (Mukaddes Cami) adlı eseriyle bu ödülü almaya hak kazanır. Eseri yarışmaya "Kaşgar'dan Cevap-Türkçe Hutbe" adı altında göndermiştir (Ceylan 2017: 224-225). Hikâyede, Çin'de yaşayan Türklerden bahsedilir. Bunlardan Kaşgarlı elli genç, Kaşgar Cemiyet-i Hayriyesi tarafından eğitim görmek için Avrupa'ya gönderilecektir. Hem medresede hem de Avrupa'da tahsil etmiş olan Hoca Mahmut Efendi, Kaşgar Camii'ndeki Türkçe hutbesinde, ilmin evrensel olduğunu söyler (Hâmit Zübeyr, 1922:16).

Dokuz Ötkünç (Dokuz Hikâye) (1929), isimli hikâye kitabında, Anadolu'da halk arasında yaşanmış olay ve efsaneler konu alınmıştır. Yazar ve eşinin yaşadığı elim bir olay, dünyaya gelen tek bebeklerini kaybetmiş olmalarıydı. Belki de bu nedenle, "Dala Takılan Beşik", "Mutlara Giden" ve "Boş Kalan Beşik" gibi hikâyelerde, bebek ölümü temasını işlemiştir. Hatta son hikâyesinde, "...yaşama yeniden başlasam çocuk hekimliğini seçerdim" diye yazmıştır (Hâmit Zübeyr, 1929:55).

Yuvaktaşı (1947) yazarın kendi ifadesiyle, "ictimai ve milli roman" dır. 1938'de bir Anadolu köyünde geçer. Geleneksel tarım ve hayvancılıkla geçinen Ahmet Ağa ile köy ahalisi, değişime ve yeniliğe karşıdır. Tarımda ve

²⁰ (BCA), 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1923-), 72 15 7, 27. 02. 1937.

²¹ (BCA), 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1923-), 83 47 14, 28. 05. 1938.

²² (BCA), 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1923-), 85 92 6 Dosya ek 410-40, 20. 10. 1938.

²³ (BCA), 30-11-1-0; 211-1-10, 09. 01. 1950.

tohumda yapılacak ıslahat, sağlık ve eğitimde modernleşme gibi projeler, onlar tarafından itibar görmez. Ancak köyde yaşanan büyük bir doğal afet, bazı alışkanlıkların değişmesine sebep olacaktır.

Susmuş Saz (Ankara, 1949) isimli kitabının konusu; Ardanuçlu Âşık Efkârî'nin yaşamı ve şiirleridir. Bu konuyu bir monografik çalışma yerine hikâyeleştirerek anlatır. Halk ozanı Efkârî, ömrünün son yıllarına kadar sazıyla kırk bir ili dolaşır. Tasavvufi yolda ilerleyen âşıkların sazlarını yakın oldukları tekkeye bağışlama geleneğine uyararak, sedefli sazını Konya Mevlâna Müzesi'ne bağışlar (Koşay, 1949: 9).

Şerafeddin Işık, müstear adıyla yazdığı Cıncık (Keban Barajı Öyküsü) (Ankara, 1973) adlı eseri, İngilizceye de tercüme edilmiş ve *The History of a Potsherd From the Neolitik Age Cıncık (The Story of Keban Dam)* (1975) adıyla basılmıştır. Dr. Emel Esin, bu eserin gerçeküstü bir üslupla yazıldığını söyler. Bunu uzun yıllar arkeolojiyle ilgilenmesine, eski ve modern çağlar arasında kolayca bağlantı kurabilmesine bağlar (Esin, 1975: 329-330).

Onun ilmi makalelerinin birçoğu, Etnoğrafya, Folklor, Dil, Tarih v. d. Konularda Makaleler ve İncelemeler (1974) adıyla yayımlanmıştır. Sağlığında çıkan bu kitabın arka kapağında, yaşamıyla ilgili bazı bilgiler de yer alır.

Kendini öncelikle filolog olarak gören Hâmit Zübeyr, Bask dili ve Ural-Altay dil akrabalığı üzerinde incelemeler yapmış, bu konuda iki makale yazmıştır. Bask dili konuşan halkların Doğu'dan göç ettiklerini kabul ederken şu nazariyeyi aksettirir: Bask dili konuşan halklar, Türklerle milâttan önceki devirlerde komşu topraklarda yaşamış ve karşılıklı kültürel ilişki içinde olmuşlardır. Bask dilinde bulunan bazı Türkçe unsurların varlığını, bu şekilde izah eder (Koşay, 1954: 210).

Onun kitap, makale, kazı raporu olarak yayımlanmış yüzlerce eserinden bazıları şunlardır: Ankara Budunbilgisi (1935); Elamca-Türkçe Dil Akrabalığı (1937); Alaca Höyük (1951); Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler (Ramazan Karça ile 1954); Büyük Güllücek Kazısı 1947-1949 Çalışmaları Hakkında Rapor (Mahmut Akok ile 1957); Keban Barajı Projesi, Pulur Kazısı 1968-1970 (1976).

Çalışmalarında bilimsel yöntemleri kullanmıştır. Bir yazısında, yurdu ve halkı esaslı surette tanımak için, ilmi metotlara bağlı kalınarak sabırla çalışmayı tavsiye edecektir (Koşay, 1943: 9-11). Mütevazı bir kişiliğe sahiptir. Kaleme aldığı çalışmalarını müze ve bürokrasi dışında arta kalan "serbest zaman kırıntılarında", ortaya koyduğunu söyler. Bunları özellikle, Atatürk'ün kurduğu TTK himayesinde gerçekleştirdiği için, kendini bu kuruma borçlu hissetmiştir (Koşay, 1968: 483).

Bu çok yönlü bilim insanı, 1962'de emekli olsa bile vefatına kadar Anadolu arkeolojisi ve halkbilimi ile ilgili çalışmalarına devam etmiştir. Özetle Dr. Hâmit Zübeyr (Koşay), Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde, kültür sahasında önemli rol oynamış aydınlardan biridir. Makalelerinin çoğu Türk Yurdu, Belleten, Ülkü, Önasya, Muallimler Birliği Mecmuası, Türk Etnoğrafya Dergisi ve Türk Folklor Araştırmaları gibi dergilerde yayımlanmıştır. Macarcadan yaptığı tercümelemlerin yanı sıra Fransızca, İngilizce ve Almanca makaleleri de yayımlanmıştır. Doğduğu ülke olan Rusya'ya geri dönmese de oranın kültüründen kopmamıştır. Türkiye'de Kazan Türkleri tarafından çıkarılan Kazan dergisine yazdığı yazılar, Kazan Türkçesiyle yazılmış yazı ve şiirleri, bunun göstergesidir. Ayrıca Türk kültürü üzerine sayısız makalesi bulunur (Devlet, 1996: 169).

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından kısa bir süre önce, başkentin Ankara'ya taşınması gündeme geldi. Yeni kurulan ve biçimlenen kent, ulusal unsurlarla zenginleştirildi. Fiziksel çevresi ile toplumsal yapısı değişti. Yeni toplumsal ve kültürel değerler oluşturuldu. Bunlardan biri, devlet eliyle ve yer tespit edilerek kurulan Ankara Etnoğrafya Müzesi'dir. Anadolu Türk tarih ve kültürüne ait çeşitli örneklerinin sergilendiği bu müze, Cumhuriyet inkılaplarından Şapka Devrimi (1925) ile eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Müzenin ilk ziyaretçisinin Afgan Kralı Amanullah Han olması, Mustafa Kemal'in bu kuruma verdiği önemi gösterir. Vefatından sonra naaşının bir süre burada muhafaza edilmesi, bu mekâna ayrı bir anlam yükler.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu'daki Türk tarih ve kültürünü yaşatıp genç nesillere aktaracak bir Etnoğrafya Müzesi'nin kurulması fikrini benimsenmişti. Bu konuda ısrar eden bir başka kişi de Ziya Gökalp idi; ancak müzenin açılışını göremeden vefat etti. Ulusal kimlik anlayışının inşa edildiği bu süreçte, müzeye gerek mimar gerekse müdür ve uzman seçiminde oldukça titiz davranıldığı anlaşılmaktadır.

Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne müdür seçilen kişi, Dr. Hâmit Zübeyr oldu. Macaristan'da Türkoloji ve filoloji doktorası yapmış, 1925 yılında Türkiye'ye geri dönmüştü. Bu özelliği ile Türk-Macar kültürel ilişkilerinin güçlenmesinde önemli bir görev üstlendi. Macar bilim insanlarının Türkiye'ye davet edilmesine aracılık etti. Osmanlı kültüründen kopuşu ifade eden Latin alfabesine geçiş ve Türk dilinin sadeleştirilmesi sürecinde, Mustafa Kemal'e yakın bilim adamlarından biri oldu. TTK ve TDK gibi kültürel kurumlar tesis edilirken, bunların kurucu üyeleri arasında yer aldı. Yalnız Türk müzeciliğine değil, Anadolu arkeolojisinin gelişmesinde de katkıda bulundu. Bilimsel yazı, inceleme ve raporların dışında, kendi düşünce dünyasını yansıtan yazılar da yazdı.

Özetle ulus-devlet modeline geçişteki reformların, açılan kültürel kurumlarla birbirini tamamladığı bir süreçte, Dr. Hâmit Zübeyr, bilim insanı kimliği ile önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
(BOA), MF. MKT. (Maarif Vekâleti Mektubi Kalemi) 1230/ 46, 17.12. 1335 /12. 02. 1919.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
(BCA) 30-18-1-1; 14-35-4, 03. 06. 1925.
(BCA)30-11-1-0; 14-24-1, 30. 05. 1925.
(BCA), 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1923-), 8 1 17, 08. 01. 1930.
(BCA), 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1923-), 154 84 5, 02. 04. 1960.
(BCA), 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1923-), 72 15 7, 27. 02. 1937.
(BCA), 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1923-), 83 47 14, 28. 05. 1938.
(BCA), 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1923-), 85 92 6 Dosya ek 410-40, 20. 10. 1938.
(BCA), 30-11-1-0; 211-1-10, 09. 01. 1950.

Kitaplar

- Bayram, S. (2014). İlk Türk Hâfiri Hâmit Zübeyr Koşay'ın Belgelerle Biyografisi, Önder Matbaası, Ankara.
- Fırat, N. İ. (1998). Cumhuriyet Dönemi Mimarisinden İki Örnek: Ankara Etnografya ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası (Resim ve Heykel Müzesi), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Hâmit Zübeyr. (1922). İzgü Mescid (Mukaddes Camii), Kitabhane-i Sudi, İstanbul.
- _____ (1929). Dokuz Ötkünç (Dokuz Hikâye), İstanbul Devlet Matbaası, Ankara.
- _____ (1932). Tarihi Abidelerimizi Koruyalım, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara.
- _____ (t. y.) Macarların Eski Tarihi, TTK, II/ 37, Akşam Matbaası, İstanbul.
- _____ (t. y.) Bulgar Türklerinin Eski Tarihi, TTK, 27, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara.
- Koşay, H. (1947). Yuvaktaşı, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul.
- Koşay, H. Z. (1935). Ankara Budun Bilgisi, Ulus Matbaası, Ankara.
- _____ (1949). Susmuş Saz, Aydınlık Basımevi, Ankara.
- _____ (1974). Etnografya, Folklor, Dil, Tarih v. d. Konularda Makaleler ve İncelemeler, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Işık, Ş. (1973). Cıncık (Keban Barajı Öyküsü), Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- İki Halkbilimci, Hâmit Zübeyr Koşay-M. Şakir Ülkütaşır, (1978). Güven Matbaası, Ankara.
- Şimşir, B. (2002). Atatürk ve Afganistan, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara.
- Ülken. H. Z. (1992). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Taymas, A. B. (1958). Kazanlı Türk Meşhurlarından III Alimcan Barudi, Sıralar Matbaası, İstanbul.

Makaleler

- Akalın, A. Ş. (2012). "Türk Dil Kurumu", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (XLI): 536-538, İstanbul.
- Akbaş, İ. (2008). "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7 (16-17): 311-333.
- Altaş, S. (2022). "Macar Başvekili Gyula Gömbös'ün Atatürk'e Gönderdiği Mektup ve Kitaplar Çerçevesinde Türk-Macar Kültürel Münasebetleri", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 42:169-202.
- Aslanoğlu, İ. (2002). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mimari", Türkler, (XVIII): 253-258, Ankara.

- Aşan, M. B. (1996). "Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hayatı ve Eserleri", Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesi Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri, 23-26 Mayıs 1996, (Ed. Abdülkadir Yuvalı ve bşk.), Erciyes Üniversitesi Türk Dünyası Araştırma Merkezi Yayınları, 67-79, Kayseri.
- Ata, B. (2009). "Atatürk Dönemi Müze ve Eğitim İlişkileri (1920-1938)", Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, 3: 1337-1342.
- Atabay M. (2002), "Atatürk'ün Ankara'ya Davet Ettiği Macar Profesör Antal Réthly'nin Türkiye'deki Çalışmaları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 29-30: 1-14.
- Atasoy, S. (1983). "Ankara Etnografya Müzesi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, (VI): 1460, İstanbul.
- Aydın Altay, S. C. (2014). "Ankara Etnografya Müzesi Koleksiyonu'nda Yer Alan Art Nouveau Üsluplu Yıldız Porselenleri", Ankara Araştırmaları Dergisi, 2 (2): 236-245.
- Aysal, N. – Avcı, A. (2019). "Cumhuriyet Döneminde Kültürel Değişimin Bir Simgesi: Ankara Etnografya Müzesi", History Studies, 11(5): 1433-1455.
- Batır, B. (2018). "Türkiye'de Mektep Müzesinin Açılışı ve Sergilenen Eşyaların Listesi", Erdem, (75): 5-34.
- Bayram, S. (1986). (1986), "Bir Çınar'ın Arkasından", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi Phil. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hâtırasına Armağan, XXIV (2): 1-2.
- _____. "Phil. Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hayatı", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi Phil. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hâtırasına Armağan, XXIV (2): 3-7.
- _____. "Hâmit Zübeyr Koşay'dan Anekdötler", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi Phil. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hâtırasına Armağan, XXIV (2): 12-21.
- Bezci, G. (2021). "Kültür Hazinesimiz: Hâmit Zübeyr Koşay", Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3 (6): 501-510.
- Birinci, Ali- Çavdar Karatepe, Tuba. (1997). "Halim Sabit Şibay", DİA, C. XV: 336-337
- Ceylan, M. N. (2017), "Hâmit Zübeyr Koşay'ın Türklük Düşüncesi ve İzgü Mescid Adlı Eseri", Anasay, 1(1): 223-232.
- Birkan G.-Pehlivanlı S. (1977). "Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu il Bir Söyleşi", Mimarlık Dergisi, 15 (1): 8-16.
- Çolak, M. (2009). "İstanbul Macar Bilim Enstitüsü (1916-1918)", Karadeniz, (3): 91-105.
- Çolak, M. (2009). "Atatürk ve Macar Başkını Gyula Gömbös", Erdem, (55): 33-56.
- Çolak, M. (2010). "Türkiye'de Tatar Kökenli Bir Aydın: Hâmit Zübeyr Koşay (1897-1984)", Problemi Filologii Narodov Povoljya, 1-2 Aprely 2010, Moskovskix Pedagogičeskiy Gasuderstvennyy Universitet, Moskova, 273-278.
- Çubukçu, E. (2021). "Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarisinde Ulusal Kimlik Arayışı: Ankara'daki Kamu Yapıları", Kültür Araştırmaları Dergisi, 9: 359-378.
- Demiral, Ş. Ç. (2020). "Hâmit Zübeyr Koşay (1932). Halkbilgisi Kılavuzu", Folklor/Edebiyat Dergisi, 26(2): 445-449.
- Devlet, N. (1996). "Türkiye'ye Katkıda Bulunan Tatar-Başkurtlar", Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri, 23-26 Mayıs 1996, (Ed. Abdülkadir Yuvalı ve bşk.), Erciyes Üniversitesi Türk Dünyası Araştırma Merkezi Yayınları, 161-173, Kayseri.
- Doğan, Ö. (2012). "Sadun Hoca'nın Ardından", Güncel Gastroenteroloji, 16 (2): 117-119.
- Dural Tasouji, C. (2013) "Bir Hafıza Mekânı Olarak Müze: Ankara Etnografya Müzesi (Museums as Places of Memory: Ankara Ethnography Museum)", Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 3 (1): 129-143.
- Duran, A. (2020). "Macar Türkolojisi", Belgi, 2(20): 2759-2773.
- "Çobanzâde Bekir Sıtkı", (1968). Emel, 46: 17.
- Erden, Ö. (2013). "Ziya Gökalp'in 1924 Anayasası ile İlgili Çalışmaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXIX (85): 47-71.
- Erdentuğ, N. (1986). "Hâmit Zübeyr Anısına", Türk Kültürü Araştırmaları Phil. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hâtırasına Armağan, XXIV (2): 129-131.
- Eren, H. (1996). "Gombocz, Zoltán (1877-1935)", DİA, XIV: 112-113, İstanbul.

- Ersoy, O. (1962). "Kütüphaneciliğimizle İlgili Belgeler", Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 11 (1-2): 22-28.
- Esin, E. (1975). "Dr. Hâmid Zübeyr Koşay'ın Eserleri Hakkında Düşünceler", Türk Kültürü, XIII (156): 328-330.
- Ferit, O. (1934), "Eşsiz Bir Madalya, Ankara Etnoğrafya Müzesi Koleksiyonlarında", Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnoğrafya Dergisi, II: 250-253.
- Gaffarova, F. Yu. (2004). Hemit Zöbeyer Koşay (1897-1984), Tatar Möhacirlere (Tatar Fiker İyalerenen XX. Gasırda Törkiyadege İctimagıy-Söyasi Eşçenleklere), Fen Neşriyatı, Kazan, 67-71.
- Güvenç, Ö. F. (2016). "Ankara'nın İnşasında Bir Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu", Sosyoloji Divanı, 4 (7):137-154.
- Gündüz F. (2007). "Osman Hamdi Bey (1842-1910)", DİA, XXXIII: 468-469, İstanbul.
- Güner, H. E. (2018). "Türk Ocakları, Mimarisi ve Geleneksel Öğeleri; Ankara ve İzmir Örneği", Online Journal of Art and Design, 6 (1): 99-111.
- H. Z., (1930). "Türk-Macar Kardeşliği", Türk Yurdu, (5-25): 35, 54-55.
- Hâmit Zübeyr (1928). "Türklerin Bugüne Kadar Kullandığı Yazılar", Türk Yurdu, 22-8: (205-4): 223-233.
- Hanioglu, M. Ş. (2014). "Türkçülük", DİA, XLI: 551-554, Ankara.
- İvgin, H. (1986). "Dr. Hâmit Zübeyr Koşay'ın "Folklor Açık-Hava Müzeleri" Kurulması İçin Yaptığı Çalışmalar", Türk Kültürü Araştırmaları Phil. Hâmit Zübeyr Koşay'ın Hâtırasına Armağan, XXIV (2): 143-150. Karaduman, H. (2017). "Belgelerle Diyarbakır Müzesi'nin Kuruluşu"
- Koç, S. (1991). "Ankara Etnoğrafya Müzesi", DİA, (III): 210, İstanbul.
- Koç, S. (1998). "Ankara Etnoğrafya Müzesi Halı-Kilim Koleksiyonu", Arış Dergisi, (4): 104-114, Ankara.
- Koşay, H. Z. (1930). "Türk-Macar Kardeşliği", Türk Yurdu, 5-25 (32-276): 54-55.
- _____ (1934). "Ahlatlıbel Kazıları", Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnoğrafya Dergisi, (2): 3-101.
- _____ (1943). "Halkevleri Ulusal Sergisi" Ülkü, (36): 9-11.
- _____ (1943). "Tarihi Yollar ve Halkbilgisi" Ülkü, (32): 10-11.
- _____ (1954). "Bask Dili ve Türkçe Arasındaki Münasebetler", Türk Yurdu, (3): 209-215.
- _____ (1954). "Zâkir Kadiri Ugan 1878-1954", Türk Yurdu, (239): 428-430.
- _____ (1956). "Hüseyin Namık Orkun (1902-1956)" Türk Kültürü, (255): 790-792.
- _____ (1957). "Dil Mukayeselerine Göre Basklarla Türklerin Temasları Göç Yolları ve Zamanı Hakkında", Belleten, (XXI): 84: 521-560).
- _____ (1957). "Saniye İffet Ugan 1900-1957", Türk Yurdu, (268): 428-430.
- _____ (1960). "Kütüphanelere Dair (I)", Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, (IX): 36-40.
- _____ (1966). "Maddi Halk Kültürü Araştırmaları", Türk Etnografya Dergisi, (X): 33-46.
- _____ (1967). "Bektaşilik ve Hacı Bektaş Türbesi", Türk Etnografya Dergisi, (IX): 19-26.
- _____ (1967). "Sadri Maksudi Arsal'ın Hizmetleri ve Millet Anlayışı", Türk Kültürü, V (53): 313-320.
- _____ (1968). "Âlim Nasıl Yetişir?", Türk Kültürü, VI (67): 482-485.
- _____ (1968). "Kuzey-Doğu Anadolu'da Kayalara Hakedilmiş Eski Türk İşaretleri", Türk Etnografya Dergisi, (XI): 27-32.
- _____ (1976). "Yusuf Akçura" Kazan, VI (18): 2-7.
- _____ (1977). "Türkiye'de Esnaf (Ahilik) Teşkilâtı ve Gelenekleri", Türk Etnografya Dergisi, (XVI): 63-69.
- _____ (1977). "Gyúla Németh 2 Kasım 1890-15 Aralık 1976", Belleten, XLI (161): 177-187.
- _____ (1979). "Anadolu Arkeoloji Müzesi'nin (Yeni Adıyla Anadolu Medeniyetleri Müzesi) İlk Kuruluş Safhası ile İlgili Anılar", Belleten, XLIII (170): 309-312.

- _____ (1986). “Kültür Tarihimiz Bakımından İki Önemli Mezar Taşı”, Türk Kültürü Araştırmaları Dr. Emel Esin’e Armağan, XXIV (1): 81-83.
- _____ (1994). “W. Bang’ı Ölümünün 60. Yılı Münasebetiyle: Büyük Bir Türkologun Ölümü Wilhelm Bang Kaup”, Türk Kültürü, XXXII (378): 577-600.
- Koşay, H. Z. & Turfan, K. (1959). “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, Belleten, XXIII (91): 349-413
- Koşay, H. Z. & Ülkütaşır, M. Ş. (1964). “Türklerde Ad Verme ve Türk Adları”, Türk Folklor Araştırmaları, 8 (175):3301-3303, İstanbul.
- K. (1982). “Koşay, Hâmit Zübeyr”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, (V): 400-401.
- Molnar, J. (1971). “Sigetvar’da Sultan Süleyman Türbesi”, (Çev. H. Z. Koşay), Önyasa, VI (6): 10-11.
- Namal Y. (2015). “Macar Türkolog Gyula Mészáros ve Türkiye’deki Çalışmaları”, XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri 11-13 Kasım 2014, C. II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 621-653.
- Okur, M. (2007). “Atatürk’ten Yabancı Devlet Başkanlarına Hediyeler”, (Ed. E. Gürsoy Naskali&A. Koç), Kültür Tarihimizde Çeyiz, Picus Yayınları, İstanbul, 107-115.
- Oral, M. (2002). “Ankara Etnoğrafya Müzesi İnkılâp Şubesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, VIII (29): 117-130.
- Oral, M. (2004). “Türkoloji Tarihinde 1926 Bakü Türkiyet Kongresi”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 17, 107-129
- Otar, İ. (2014). “Hâmit Zübeyr Koşay’ın Kazan Türkçesi Birkaç Şiiri”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1 (1): 111-134
- Önder, M. (1989). “Atatürk ve Müzeler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 6, (16): 63-74.
- Önder, M. (1985). “Dr. “Hâmit Zübeyr Koşay ve Türk Müzeciliği”, Türk Kültürü, XXIII (261): 8-11.
- Özcan, Ö. (2010). “Hâmit Zübeyr Koşay”, Türk Yurdu, 99 (270): 1-23.
- Sağlamtunç, T. (1995). “Cumhuriyetimizin 70. Yılında Halk Kütüphaneciliğimiz”, Türk Kütüphaneciliği, 9, (2): 135-143.
- Şakiroğlu, M. H. (2002). “Koşay Hâmit Zübeyr (1897- 1984)”, DİA, (XXVI): 225-226, Ankara.
- Tan, N. (2014). “İlk Türk Hafiri Hâmit Zübeyr Koşay’ın Biyografisi”, Türk Dili, CVII (751): 155-157.
- Tanır, E. D.&Aslan, C. (2019). “Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma esasları”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 52 (1) : 251-272.
- Tansuğ, S. (1990). “Ankara Etnoğrafya Müzesi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VI (18): 659-664.
- Toprak, Z. (2021). “Mekteb-i Mülkiye ve Türkiye’de Sosyal ve Beşeri Bilimlerin Gelişimi”, Türkiye’nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 5-44.
- Türkoğlu, İ. (2020). “Çobanzâde, Bekir Sıtkı”, (1893- 1937)”, DİA, (EK-1): 294-295, Ankara.
- Ülken H. Z. (1992). Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Yaşar F. & Mimirolu İ. M. (2022). “Ankara Etnoğrafya Müzesi’ndeki İki Gümüş Kitap Kapağı Üzerine Görüşler”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 21 (4):1818-1845.
- Yınanç, M. H. (2008). “Hocam Halim Sabit Beyefendi”, Dergâh, 219: 17-19.

Gazeteler

- 25 Mayıs 1928, “Kral Hazretleri Dün Hariciye Vekilimizin Konağında Şereflerine Verilen Çay Ziyafetine İştirak ve Başvekil ve Hariciye Vekilimizle Tenis Oynadılar”, Hâkimiyet-i Milliye.
- 26 Mayıs 1928, “Afgan Kralı Hazretleri Dün Sanayi Nefise Sergisini Ziyaret Etiler. Eserleri Takdir Buyurdular ve Bazılarını Satın Aldılar”, Hâkimiyet-i Milliye.
- 27 Mayıs 1928, “Afgan Kraliçesi Hazretleri Resim Sergisinde”, Hâkimiyet-i Milliye.

Tezler

- Ceylan, M. N. (2017). “Hâmit Zübeyr Koşay’ın Hayatı ve Halk Bilimi ile İlgili Çalışmaları”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.

Keseroğlu, H. S. (1987). “Halk Kütüphanesi Politikası ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Durumu”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Sade, F. Ö. (2005). “Türkiye’de Tasarlanmış Müze Yapıları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Şenol, B. (2021). “Türkiye’de Arkeolojik Eser Koleksiyonculuğu”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

İnternet kaynakları

Atatürk Ansiklopedisi/ Yazıcı, N., “Atatürk Müzeleri”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-muzeleri/>, (erişim tarihi: 18.12. 2022).

Atatürk Ansiklopedisi/ Sağlam, S., “Ziya Gökalp-1876-1924”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ziya-gokalp-1876-1924/>, (erişim tarihi: 05. 02. 2023).

Atatürk Ansiklopedisi/ Fırat, N. İ., “Ankara Etnoğrafya Müzesi”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-etnografya-muzesi/> (erişim tarihi: 01. 11. 2022).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, “Ankara Etnoğrafya Müzesi”, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96354/ankara---etnografya-muzesi.html>, (erişim tarihi: 20. 08. 2021).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2/ “Etnoğrafya Müzesi”, <https://ankara.ktb.gov.tr/TR-260403/etnografya-muzesi.html>, (erişim tarihi: 27. 09. 2022).

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı/ İzmir/ Menemen Anadolu Lisesi, “Okulumuz Kurucusu: Ecz. Haldun Koşay”, https://haldunkosayanadolulisesi.meb.k12.tr/icerikler/okulumuz-kurucusu-ecz-haldun-kosay_2787256.html, (erişim tarihi: 27. 09. 2022).

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı/ Tarihçe, <https://www.ttk.gov.tr/tarihce/> (erişim tarihi 24. 03.2022).

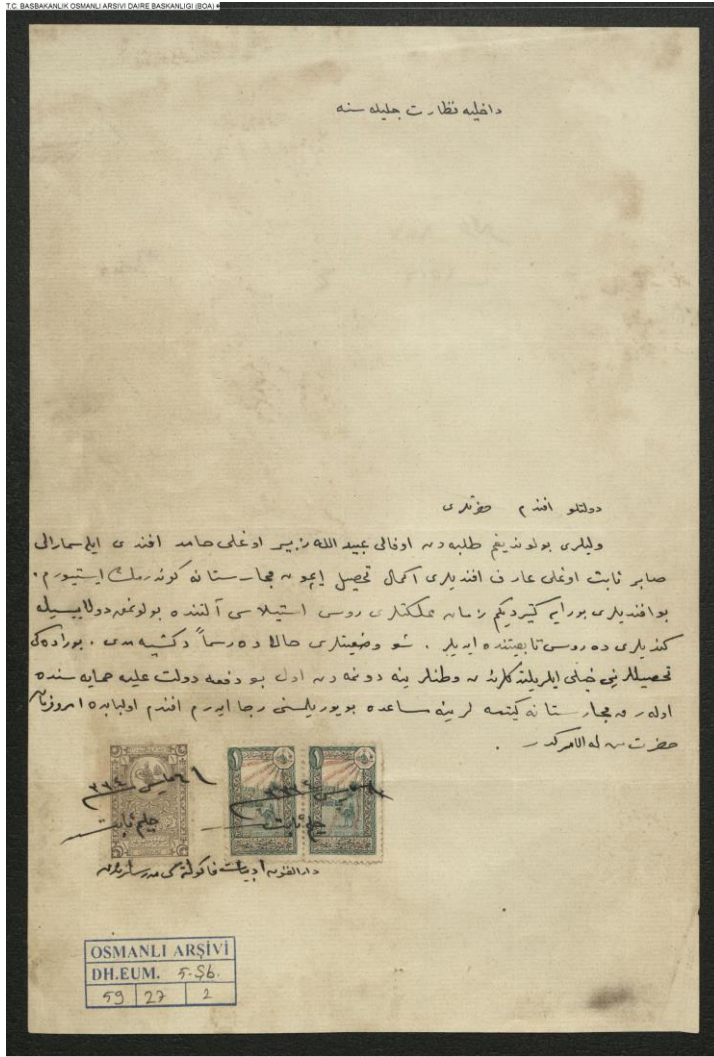
T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Başkanlığı/ Tarihçe, <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/> (erişim tarihi: 19. 05. 2022).

T. Y., Türk Yurdu, Özcan Ö., “Hâmit Zübeyr Koşay”, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1879> (erişim tarihi: 27. 09. 2022).

T. Y., Türk Yurdu, Karaduman, H., “Belgelerle Diyarbakır Müzesi’nin Kuruluşu”, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2918> (erişim tarihi: 28. 07.2022).

(Times New Roman, 11 punto, Normal, İki yana yaslı, Satır Aralığı: 1, Aralık Önce ve Sonra 6 nk).

Ekler

DH.EUM.5.Şb.00059.00027.002